

איננה רוצה ואיננה יכולה

טיוח חקירת הפגנות
השיבה בידי ישראל

Palestinian Centre
for Human Rights

בִּצְלֵם
B'TSELEM
بتسيلم

אינה רוצה ואינה יכולה

טיוח חקירת הפגנות השיבה בידי ישראל

דצמבר 2019

צילום עטיפה:
מזרחית לעיר עזה. צילום: מוחמד סבאח, בצלם, 27.4.18

ISBN 978-965-7613-46-7

בהתאם לחוק שהעבירה הכנסת במטרה למסגר קבלת מענקים בינלאומיים כביטוי לחוסר נאמנות, נציין כי בשנת 2020 היו 79% ממקורות המימון של בצלם מישויות מדיניות זרות, המפורטות (בין היתר) באתר האינטרנט של רשם העמותות. בכל מקרה, בצלם נותר נאמן למאבקו למען זכויות האדם, חופש, דמוקרטיה וסוף לכיבוש.

מבוא

6

א. הוראות הפתיחה באש

8

ב. החקירה הישראלית

11

ג. הכשל המרכזי: מדיניות הפתיחה באש אינה נחקרת

13

ד. האם בית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג יוכל להתערב?

15

ה. בג"ץ אפשר לצבא להמשיך ליישם את מדיניות
הפתיחה באש

17

ו. הבעיות בחקירת "המקרים החריגים"

20

ז. מקרים לדוגמה

26

מסקנות

32

46 מתוכם מתחת גיל 18, ונפצעו כ-8,000. רובם המכריע של ההרוגים והפצועים לא היו חמושים ולא סיכנו את החיילים הממוגנים היטב, מצדה השני של הגדר.

יישום המדיניות ותוצאותיה המחרידות גררו ביקורת קשה נגד ישראל. מזכ"ל האו"ם, אנטוניו גוטרש, הביע את דאגתו ממספר ההרוגים הגבוה. הוא פנה לאחראים בדרישה להימנע ממעשים שיובילו לפגיעות נוספות וקרא לחקירה של האירועים.⁴ שרת החוץ דאז של האיחוד האירופי, פדריקה מוגריני, הביעה צער על מותם של הקורבנות והדגישה שאת השימוש באש חיה יש לבחון בחקירה עצמאית ושקופה.⁵

ב-18.8.4, כמה ימים לאחר תחילת ההפגנות, פרסמה התובעת הראשית דאז של בית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג, פאטו בנסודה, הודעה ובה הביעה את דאגתה ממספרם הגבוה של ההרוגים ושל הפצועים כתוצאה מירי חי בהפגנות – וציינה כי ייתכן ומתבצעים שם פשעים הכלולים בסמכות השיפוט של בית הדין. התובעת הזכירה בהודעתה כי היא כבר מקיימת בדיקה מקדמית בנוגע לשטחים הכבושים וכי ייתכן שהמתרחש בהפגנות יכלול בה. בנסודה הוסיפה והבהירה שכל אדם המעורב באלימות – באמצעות מתן הוראות, עידוד או תרומה בכל אופן אחר לביצוע הפשעים – עלול להיתבע בבית הדין.⁶

גם לאחר תגובות אלה סירבה ישראל לשנות את מדיניות הפתיחה באש. במקום זאת, היא מיהרה להבטיח, כפי שנהגה פעמים רבות בעבר, כי היא תחקור את האירועים. כפי שצפתה ישראל, ההודעה על תחילת עבודתו של המנגנון בנוגע להרוגים בהפגנות התקבלה בברכה על ידי הקהילה הבינלאומית והצליחה להרגיע, במידת מה, את הביקורת נגד מדיניות הפתיחה באש שישראל המשיכה ליישם במהלך ההפגנות. כך, בדיון שהתקיים במועצת הביטחון ב-18.4.26, בירך המתאם המיוחד של האו"ם לתהליך השלום, ניקולאי מלדנוב, את ישראל על הקמת צוות לבחינת השימוש בכוח במהלך ההפגנות. בהמשך, התייחסו כמה מהמדינות בחיוב להודעתה של ישראל על

ב-30 במארס 2018 – יום האדמה – החלו הפגנות של תושבי רצועת עזה סמוך לגדר המערכת, בדרישה להסרת המצור הבלתי חוקי שמטילה ישראל על הרצועה מאז 2007 ולמימוש זכות השיבה. ההפגנות, שהתקיימו בעיקר בימי שישי ושהשתתפו בהן עשרות אלפי תושבים, נמשכו ברציפות עד סוף 2019.¹

מרבית המפגינים – בהם קשישים, נשים וילדים – התרכזו באזור האוהלים שהוקמו לרגל ההפגנות במרחק של בין 400 ל-600 מטרים מהגדר. באזורים אלה הוקמו גם דוכנים והתקיימו פעולות שונות לילדים ולמבוגרים כגון מופעי ליצנות, הקראות שירה, מופעי מוזיקה ומשחקי כדורגל. רבות מהמשפחות התכנסו באוהלים שבהם אכלו ושוחחו ביניהם. חלק מהמפגינים היו ליד הגדר, וחלק מהם יידו אבנים לעבר חיילים שניצבו מעברה השני, על סוללות עפר ולצידן.

ישראל מיהרה למסגר את ההפגנות כבלתי לגיטימיות, עוד בטרם החלו, בין השאר בטענה שהן יוזמה של שלטון החמאס. היא ניסתה למנוע אותן בדרכים שונות והבהירה מראש שתפעל באלימות לפיזורן. לצורך כך פרס הצבא עשרות צלפים לאורך הגדר וגורמים רשמיים שונים הבהירו כי הוראות הפתיחה באש יאפשרו ירי קטלני במי שיתקרב לגדר ובמי שינסה לפגוע בה.²

פקודה לירי חי באזרחים לא חמושים היא פקודה בלתי חוקית. אי החוקיות של פקודות כאלה אינה, במילותיו של השופט בנימין הלוי בפסק הדין שניתן ב-1958 בפרשת כפר קאסם, "פורמלית, נסתרת או נסתרת למחצה". להפך, זוהי "אי חוקיות ודאית והכרחית המופיעה על פני הפקודה עצמה, אופי פלילי ברור של הפקודה או של המעשים שהפקודה מצווה לעשותם, אי חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין אינה עיוורת והלב אינו אטום או מושחת".³

למרות זאת, במהלך ההפגנות יישם הצבא מדיניות של ירי אש חיה במפגינים לא חמושים, בעיקר על ידי צלפים שנפרסו לשם כך בסמוך לגדר. כתוצאה מכך, נהרגו 223 פלסטינים,

1 להרחבה ר' PCHR, *Question and Answer: 1st Year Anniversary of the March of Return Demonstrations*, 28.3.19

2 ר' למשל, יניב קובוביץ וגי' חורי, *צה"ל מתגבר כוחות ומנחה לירות אש חיה במי שיפגע בגדר הגבול*, הארץ, 29.3.18.

3 מר/57/3, *התובע הצבאי נ' טר'ש עופר*.

4 UN News, *UN chief calls for probe into deadly clashes along Israel-Gaza border*, 30.3.18

5 *Statement by HR/VP Federica Mogherini following yesterday's events in Gaza*, 31.3.18

6 *Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, regarding the worsening situation in Gaza*, 8.4.18

נכונותה לחקור ועל תחילת עבודתו של המנגנון, ובהן צרפת, פולין והולנד וכן האיחוד האירופי.⁷

כמעט שנה לאחר שהחלו ההפגנות קבעה ועדת הבדיקה בנוגע להפגנות בעזה, שהוקמה על ידי מועצת זכויות האדם של האו"ם, כי יש יסוד סביר להאמין שפרט למקרים בודדים, הירי של כוחות הביטחון בוצע תוך הפרה חמורה של משפט זכויות האדם ושל המשפט ההומניטארי הבינלאומי, ושחלק מההפרות הללו יכולות להוות פשעי מלחמה ואף פשעים נגד האנושות. הוועדה ציינה אמנם כי בעבר ישראל לא קיימה חקירות משמעותיות בגין פגיעות בפלסטינים – מה שמעמיד בספק את כנות כוונותיה לבחון בהקשר של ההפגנות את פעולות הצבא והדרג המדיני, שניסחו ואישרו את הוראות הפתיחה באש שהנחו את פעולות הצבא במהלך ההפגנות ופיקחו על יישומן. אולם למרות זאת, הוועדה דרשה כי ישראל תחקור את מקרי המוות והפציעה שהתרחשו בהפגנות. במסיבת העיתונאים הכריז יו"ר הוועדה סנטיאגו קנטון כי "הנטל הוא עכשיו על ישראל לחקור את כל מקרי המוות והפציעה שקשורים להפגנות, במהירות, ללא משוא פנים ובאופן עצמאי בהתאם לסטנדרטים הבינלאומיים, לקבוע האם בוצעו פשעי מלחמה או פשעים נגד האנושות, על מנת שאלה שיימצאו אחראים לכך אכן ישאו באחריות".⁸

דו"ח זה בוחן, יותר משלוש שנים לאחר שישראל הבטיחה לחקור את האירועים, כיצד – ואם בכלל – מימשה ישראל את הבטחתה זו.

7 Security Council, [The situation in the Middle East, including the Palestinian question](#), 8244th meeting, 26 April 2018
8 Human Rights Council, [Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Protest in the Occupied Palestinian Territory](#), February 2019

מזרחית לעיירה ח'זאעה, דרום רצועת עזה. צילום: מוחמד סבאח, בצלם, 6.4.18

מתוכם מתחת גיל 18, וכ-8,000 נפצעו. 73 מההרוגים נפגעו בהפגנות שנערכו ב-14.5.18 בתגובה להעברת השגרירות האמריקאית לירושלים.⁹

גורמים רשמיים סירבו לחשוף את הוראות הפתיחה באש והסתפקו באמירות כלליות ומעורפלות בנוגע לתוכן. למשל, בתשובה לעתירה נגד מדיניות הפתיחה באש שהוגשה לבג"ץ באפריל 2018, קבעה המדינה:

הוראות הפתיחה באש מאפשרות ירי חי רק לשם התמודדות עם הפרות סדר אלימות אשר מהן נשקפת סכנה ממשית וקרובה לכוחות צה"ל או לאזרחים ישראלים. לפי ההוראות, ההתמודדות עם הסכנה תיעשה בראש ובראשונה באמצעות אזהרות מילוליות ובאמצעים בלתי-קטלניים לפיזור הפגנות. אם השימוש באמצעים אלו לא הביא להסרת הסכנה הנשקפת מהפרת הסדר האלימה, הכללים מתירים ירי מדויק לעבר רגליו של מפר סדר מרכזי או מסית מרכזי במטרה להסיר את הסכנה מהפרת הסדר האלימה... על הירי לעבר רגליו של מפר סדר מרכזי או מסית מרכזי להתבצע כמוצא אחרון

במהלך ההפגנות יישם הצבא מדיניות פתיחה באש של ירי אש חיה במפגנים לא חמושים, שלא היוו סכנה לחיילים המוצבים מצדה השני של הגדר כשהם ממוגנים היטב, ולא לאף אחד אחר. הירי נעשה בעיקר על ידי צלפים שהוצבו מבעוד מועד לאורך הגדר. ירי של צלף נעשה לעבר מטרה מוגדרת – לעבר גופו של אדם מסוים – ובאמצעים מדויקים, כך שלפחות חלק מהפגיעות היו מכוונות. לא בכדי אמר דובר צה"ל לאחר ההפגנה הראשונה – בציוף שנמחק זמן קצר לאחר מכן – כי "דבר לא התבצע באופן בלתי נשלט; הכול היה מדויק ומדוד, ואנחנו יודעים היכן כל כדור פגע".

התוצאות המחרידות של מדיניות זו התבררו במהרה כשמספרם של הנפגעים – שרובם המכריע לא היו חמושים ולא סיכנו איש – הלך והאמיר:

כבר בהפגנה הראשונה, שנערכה ב-30.3.18, נהרגו 12 מפגנים ונפצעו מעל 750, שחמישה מהם מתו מפצעייהם מאוחר יותר.⁹ עד סוף מאי 2018 נהרגו 95 פלסטינים נוספים ונפצעו כ-2,900. בסך כל ההפגנות הרגו כוחות הביטחון 223 פלסטינים, 46

9 לפירוט נתוני הפצועים ר' מסד הנתונים בעניין הגנה על האזרחים בניהול משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים.
10 נתונים אלה אינם כוללים ארבעה מפגנים שנפצעו במהלך ההפגנות ומתו זמן מה לאחר מכן, אך לא ניתן היה לבסס קשר ישיר בין פציעתם בהפגנות לבין מותם.

בלבד, ובכפוף לדרישות מחמירות הנגזרות מן העקרונות של צורך הכרחי ומידתיות.¹¹

הטענה ולפיה כוחות הביטחון יישמו מדיניות זהירה, שהתירה אש חיה רק במקרים של "סכנה ממשית וקרובה", היית מנותקת מהמציאות כבר בעת כתיבתה. דברים מדויקים יותר נאמרו יותר משלוש שנים לאחר מכן, בתוכנית "המקור", ששודרה בטלוויזיה ב-25.5.21 ובה חשפו צלפים, לראשונה, את ההוראות שניתנו להם.¹²

הצלפים אישרו בשידור שהוראות הפתיחה באש התירו ירי במי שהוגדר "מסית מרכזי", אלא שהם גם הבהירו מה הסתתר מאחורי מונח זה, ועד כמה גורפות הנסיבות שבהן היה מותר להם לירות אש חיה על המפגינים. אחד הצלפים הסביר ש"מסית מרכזי זה מי שמלבה את ההפגנה", אחר אמר ש"הוא ממריץ את כולם. אם תפגע בו אז אתה תוריד שם את ההסלמה. ואת הבנאדם הזה אנחנו מסמנים את המטרה". הצלפים הבהירו שרק הם קובעים מי עונה להגדרה זו ואין מי שיכול לערער על קביעתם.

אלדר: אתה בעצם 'עין אלוהים', קוראים לזה. אתה מחליט מי ילך בבוקר ומי לא, אתה מחליט אחר כך למי תהיה ברך ולמי לא.

שלם: אם אני, בתור צלף, קבעתי שמישהו הוא מסית מרכזי וביקשתי עליו אישור ירי ויריתי עליו ופגעתי בו, אף אחד לא יכול לבוא אחרי זה, להסתכל בצילומים, להגיד שמע, זה לא היה מסית מרכזי. יש לזה טווח מאוד רחב.

הצלפים הסבירו כי ההגדרה של מפגין כ"מסית מרכזי" נותרת תקפה למשך כל שעות ההפגנה, ללא קשר למעשיו של אותו אדם בהמשך האירוע. באופן זה הצדיקו הצלפים את קטעי הווידאו שהופצו באותה תקופה, שבהם נראו פלסטינים נורים למוות כאשר אינם עושים דבר.

אלדר: ואני בעצם עומד על העמדה ואני רואה את הכול. כמו שאמרתי לך, עין האלוהים, רואה הכול. ובעצם עולה מול המ"פ ואומר לו, "כן, זה המסית שלנו. אני מזהה את הבנאדם". וכשהוא

נותן לך אישור על זה, אז לא משנה אם הבנאדם הלך וחזר, עדיין יש עליו אישור, לאותו בן אדם... לקח לי די הרבה זמן כי הוא כל הזמן זז. בערך איזה שעה לקח לי עד שנתפסתי עליו. הבחור עמד על כזה שטח קטן של אדמה, לבד, בלי אנשים מסביבו, שילב ידיים ופשוט כזה חיכה, ואמרתי לעצמי, זה הרגע המתאים. זה כאילו שהוא מחכה לכדור שלי. אתה מבין? ובעצם זה הרגע שאני משחרר את הכדור.

שלם: אני מזהה מסית מרכזי, אני רואה בן אדם זורק אבנים, אני מכוון עליו את הכוונת, מחכה שתהיה לי ברך. הבנאדם עומד מאחורי קפל קרקע, אז אני עדיין לא יורה עליו, אני מחכה שהוא יחשוף את עצמו. ואז הוא מפסיק לזרוק אבנים, הוא הולך עשרים צעדים הצדה, לא יודע, לחפש שם אבנים ואז אני יורה בו. כשאתה מצלם את העשר שניות האלה, בדיוק עשר השניות האלה, כשהוא נחשף, אחרי שחיכיתי לירות עליו.

מדברים אלה מתברר כי הגדרת אדם כ"מסית מרכזי" מנותקת משאלת הסכנה. כאשר ההגדרה רחבה דיה כדי לכלול מגוון רחב של התנהגויות, וכשהיא נותרת בתוקף גם בזמן שאותו אדם כבר עוסק במשהו אחר – מובן שההוראות התירו לצלפים לפגוע במפגינים שלא נשקפה מהם סכנה, בוודאי לא סכנה מיידית.

מעבר לכך, הצלפים סיפרו שקצינים הפעילו עליהם לחץ לירות גם במקרים שבהם מפגינים לא ענו להגדרה הרחבה ממילא של "מסית מרכזי":

אלדר: תמיד אנשים עם דרגות יבואו ויציקו לך, ישבו לך על הראש כאן כל הזמן, יחפרו לך ויגידו לך, יאללה, נו, מה? אתה יורה? מתי אתה יורה? מה, למה אתה לא יורה? נו, אתה יורה? אתה מאופס? אתה לא מאופס? נו, מה יש לך? למה אתה לא יורה כבר? נו, מה יהיה? מה יהיה? ככה נוגע לך, מתחיל להזיז אותך. מה יהיה? למה אתה לא יורה כבר? נו? יש לנו הפס"ד פה, בגזרה, למה אתה לא יורה?... מלחץ מאוד, אתה כולך, מה זה? אתה כולך צעיר ובאים אליך אנשים כאלה עם דרגות מכובדות על הכתף. בן אדם, תעזוב אותי. תן לי להתאפס על עצמי.

מעין: כשבן אדם בא, אומר לי, "אני צריך מישהו עכשיו", אז אני כבר אפסיק לחפש את הבנאדם שהוא נכון ואני אתחיל לחפש

11 בג"ץ 3003/18, י"ד י"ד נ. ראש המטה הכללי של צה"ל (להלן: עניין יש דין), תגובה מטעם המדינה, סע' 44. ההדגשות במקור. על פסק הדין בעתירה ר' להלן חלק ה'.

12 המקור, הצלפים נחשפים, 25.5.21.

דניאל: בהתחלה נראה לי שזה הולך לשם כי ראיתי פשוט כמויות ענקיות של אנשים מתקרבים, אבל בסוף הם לא עברו איזשהו קו שממנו בודדים עברו. הרוב המוחלט עמד שם, מאחורי איזשהו קו מסוים, ולא המשיך משם.

ארטימי: הרי הם מבינים שהם לא יצליחו לפרוץ את הגדר בהמוניהם. זה סתם כדי להראות נוכחות, להראות כוח.

ר': אין להם איך לעבור שם. יש לך ערמות של סוללות, ערמות של חיפויים, ערמות של זה... אין בן אדם שיכול, במיוחד בזמן הפס"ד, לעבור. הוא יכול לעבור לשטח ישראל ולהתקדם, ואני מגזים – 50, 100 מטר?

הצלפים מבהירים שרבים מההרוגים ומהפצועים היו בגדר "טעויות", וכי לא הייתה כוונה לגרום לתוצאות כאלה.

מעין: תראה כמה עמדות יש פה... בכל עמדה יש לפחות שני צלפים. כל קנה יורה לפחות איזה 10-15 כדורים בהפס"ד. כנראה שכדור אחד לפחות יהיה טעות. כשאתה שומע בקשר, שומע בחדשות שצלף בטעות הרג, פצע, אז אתה לא שואל אם זה יקרה כי זה קורה, זו הסיטואציה. קרה לו, יקרה לו, אז זו לא שאלה של "אם", השאלה היא "מתי יקרה לי".

א': היינו מסיימים יום שישי ממוצע עם 25 רגליים שהצלפים הורידו וכמעט כל יום שישי אפשר להגיד שגם היה נהרג בטעות איזשהו... או ילד או נער או מבוגר שלא התכוונו להרוג והוא היה נהרג.

ההתייחסות למקרים אלה כאל "טעויות" אינה מתיישבת עם המציאות שתוארו הצלפים. כאשר ההוראות מעניקות לצלפים שיקול דעת כמעט בלתי מוגבל שלא ניתן לערער עליו; כאשר ממילא כמעט בלתי אפשרי ליישם את ההוראות נוכח לחץ המפקדים, הגז המדמי, העשן והחום השוררים בהפגנה; כאשר "טעויות" אינן מובילות לחקירה או לנקיטת צעדים כלשהם; וכאשר האחראים מסרבים לשנות את ההוראות וממשיכים ליישמן למרות מספרי ההרוגים והפצועים – אז כבר מזמן לא טעות, אלא מדיניות.

בן אדם שהוא נכון לסיטואציה כי אני צריך לירות במישהו, אבל יכול להיות שהוא לא באמת עשה משהו. יכול להיות שהוא עמד והסתכל על הנוף, ואמר, וואי, איזה שמים יפים. כאילו אין די בכך, מדברי הצלפים עלה כי ההוראות, הבעייתיות כשלעצמן, כלל אינן ניתנות ליישום בשטח. ניכר כי לעובדה זו היו מודעים גם הגורמים הרשמיים: דובר צה"ל לשעבר, רונן מנליס, שהתארח באולפן ערוץ 13 לאחר שידור התחקיר, הסביר כי הוא נכח בהפגנות כמעט בכל שבוע – יחד עם הפרקליט הצבאי הראשי דאז שרון אפק ועם מפקד פיקוד דרום הרצי הלוי – וכי האזור כולו היה אפוף עשן וגז מדמיע, נסיבות שהקשו על יישום ההוראות כלשונן. לדבריו:

זה לא סטרילי. עכשיו, האם הייתי רוצה שמג"ד יגיד: חברים, אני מבקש שתארתו על פי הוראות הפתיחה באש את המסית המרכזי, תבצעו בבקשה ירי מדויק... הייתי מאוד שמח שזה יקרה.

ההצדקה הרשמית למדיניות הפתיחה באש התבססה על תרחישי אימה, ולפיהם אלפי פלסטינים יפרצו את הגדר ויפגעו באנשי כוחות הביטחון ובאזרחים ישראלים הגרים בסמוך; שפלסטינים חמושים יסתתרו בין המפגינים ויירו לעבר החיילים; או שפלסטינים ייכנסו לישראל כדי לבצע פיגועים. כך, למשל, ביוני 2018, לאחר שכבר התבררו התוצאות הקטלניות של מדיניות זו, הסביר ראש הממשלה דאז, בנימין נתניהו, כי "הם מארגנים הסתערות אלימה לתוך ישראל במטרה להרוס אותנו, מטרה שהם מצהירים עליה בגלוי. הם רוצים לשבור את הגדר, את גדר הגבול, ולחטוף ולרצוח ישראלים שנמצאים מאה מטרים משם וקהילות שגרות צמוד לגדר"¹³. גם בתוכנית "המקור", אמר דובר צה"ל לשעבר, רונן מנליס, כי מה שעמד בבסיס ההוראות היו התרחישים החמורים: "הרובד היה כל הזמן בראייה של פח"ע. איך אני מצליח למנוע פח"ע, מהפח"ע להתקרב...".

תרחישי אימה העוסקים בסכנה עתידית, תיאורטית בלבד, אינם יכולים להצדיק ירי קטלני במפגינים שאפילו לא התקרבו לגדר. בפועל, אף חייל או אזרח לא נהרג במהלך הפגנות השיבה ותרחישים אלה לא התממשו וכלל לא היו קרובים לכך, כפי שהבהירו גם הצלפים שהתראיינו לתוכנית המקור:

מזרחית למחנה הפליטים אל-בוריג', מרכז רצועת עזה. צילום: ח'אלד אל-עזאייזה, בצלם, 13.4.18

להכריע בשאלה האם יש לפתוח בחקירה פלילית, אלא רק לקיים "בירור עובדתי מקיף של האירועים ואיסוף נתונים וחומרים רלוונטיים" כדי לספק לפצ"ר "מידע עובדתי מלא ככל הניתן הנדרש לקבלת הכרעה בשאלה אם קיים חשד סביר לביצוע העבירה הפלילית, המצדיק פתיחה בחקירה".¹⁵

המנגנון מקיים "בחינה פרטנית של האירועים המועברים לבדיקתו", לצד "בחינה רחבה יותר של התנהלות כוחות צה"ל ביחס למוקדי הפעילות שבאחריותם, בהם נפגעו פלסטינים", במטרה "לבסס תשתית עובדתית בדבר ההתנהלות במוקדים של הפרות הסדר, גם כאשר ישנו מידע מוגבל בדבר אירוע פרטני שהתרחש באותם המוקדים, וגם לצורך בחינה של תלונות עתידיות ביחד למוקד מסוים". נוסף על כך, המנגנון משמש "ערוץ נוסף להפקת לקחים מבצעיים".¹⁶ לטענת הצבא, למנגנון הוענקו סמכויות רחבות, המאפשרות לו לאסוף מידע וחומרים מכל מקור שהוא מבקש ולזמן עדים מתוך הצבא ומחוצה לו, גם מגורמים פלסטינים.¹⁷

חקירת האירועים הופקדה באופן בלעדי בידי הפרקליטות הצבאית, כאשר לצדו של הפרקליט הצבאי הראשי (הפצ"ר) פועל "המנגנון המטכ"לי לתחקור אירועים חריגים" – גוף שהוקם ב-2014, לאחר "מבצע צוק איתן". המידע בנוגע לעבודת המנגנון אינו גלוי: הצבא אינו מפרסם מי האנשים החברים בו, מהי הכשרתם ומהן שיטות העבודה הנהוגות בו. ארגון יש דין הפנה לדובר צה"ל שאלות בנוגע לחברי המנגנון ולדרכי עבודתו, אך נענה, לאחר יותר משנה, בתשובה כללית בלבד ולפיה "במסגרת המנגנון פועלים צוותי תחקור, עמם נמנים קצינים בסדר ובמילואים, בעלי מומחיות במקצועות צבאיים שונים, ומלווים אותם משפטנים בעלי ניסיון בתחום החקירות". כן נאמר שחברי המנגנון "מתכנסים מעת לעת להכשרות ולמפגשים בהתאם לצורך".¹⁸

המנגנון החל לבדוק את אירועי ההפגנות כבר ב-4.18.18 – ימים ספורים לאחר ההפגנה הראשונה – במטרה לבחון רק את מה שהצבא מכנה "אירועים חריגים". המנגנון אינו אמור

14 מכתב מרס"ן גל תורג'מן, עוזרת דובר צה"ל למרים ויילר מיש דין, 4.8.19. ר' גם [Gaza Border Events: Questions & Answers](#) (להלן: **מסמך דו"צ**). המסמך פורסם באתר דובר צה"ל באנגלית בלבד.

15 סעי' 47 לתגובה מטעם המדינה בבג"ץ 3003/18, יש דין נ. ראש המטה הכללי של צה"ל.

16 מכתב מרס"ן גל תורג'מן, עוזרת דובר צה"ל למרים ויילר מיש דין, 4.8.19.

17 ש.ר' גם **מסמך דו"צ**, לעיל הערה 14.

מידע נוסף – מתורגם לעברית – כגון תיעוד רפואי, עדויות של עדי ראייה ושאלות לגבי האירוע; במקרים אחרים נמסר להם רק שהמקרה הועבר לטיפול המנגנון המטכ"ל. ב-15 מקרים נמסר שנפתחה חקירת מצ"ח. ב-15 מקרים הוחלט לא לפתוח בחקירה ובנוגע לכל המקרים האלה הגיש המרכז עררים ליועץ המשפטי לממשלה, שלא נענו עד היום.

ב-23.1.19 התקיימה במת"ק ארז פגישה בין נציגי המרכז לנציגי המת"ק – שמעורבותם בחקירה אינה ברורה – בהשתתפות יועץ משפטי מטעם המנגנון המטכ"ל. בפגישה נתבקש המרכז לא להעביר פניות נוספות שכן "יש להם כבר מספיק מקרים". לא ברור על מה מבוססת דרישה זו והאם היא נובעת ממחסור במשאבים או מסיבות אחרות. כך או כך, המרכז המשיך להעביר פניות לפרקליטות הצבאית גם לאחר הפגישה.

למנגנון זה הופנו מקרי מוות שהתרחשו במהלך ההפגנות, תוך מתן עדיפות לטענות בדבר הרג של קטינים, אנשי צוות רפואי ועיתונאים. דובר צה"ל הבהיר כי לא הועברו לבדיקת המנגנון מקרים שבהם "עלה המידע כי הירי בוצע לעבר מחבלים שהיו מעורבים בפעילות טרור".¹⁸ דובר צה"ל לא הבהיר מי נחשב "מחבל" בעיני הצבא ואיזה סוגים של מקרים לא הועברו לבדיקה, אולם מסר כי מדובר בלפחות ארבעים הרוגים, שלא כולם נהרגו במהלך ההפגנות.

המידע שנאסף מועבר לפצ"ר והוא מכריע האם לפתוח בחקירה פלילית, האם לבקש מידע נוסף מהמנגנון או האם לסגור את התיק. על החלטת הפצ"ר ניתן לערער בפני היועץ המשפטי לממשלה, שעל החלטתו ניתן לעתור לבג"ץ.¹⁹

על פי נתונים שהעביר דובר צה"ל לבצלם, עד 25.4.21 הופנו לבדיקת המנגנון 234 מקרים שבהם נהרגו פלסטינים. נתון זה כולל פלסטינים נוספים שנהרגו בתקופה שבה נערכו ההפגנות, אך ללא קשר אליהן. המנגנון סיים לבחון 143 מקרים והעביר אותם לבחינת הפרקליטות הצבאית. ב-33 מתוכם החליט הפצ"ר לפתוח בחקירת מצ"ח וכן הורה על חקירה כזו בשלושה מקרים נוספים שלא טופלו על ידי המנגנון. בארבעה מקרים החקירה הסתיימה, ונסגרה בלא כלום. חקירה אחת נוספת – בגין הריגתו של עות'מאן חילס בן ה-14²⁰ – הסתיימה בהגשת כתב אישום נגד חייל, שהורשע בעבירה של חריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות, ונידון לחודש עבודות שירות.²¹ ב-95 מקרים שהמנגנון סיים לטפל בהם, החליט הפצ"ר לא לפתוח בחקירה פלילית וסגר את התיק בלא כלום. כל שאר המקרים שהועברו אליו נמצאים עדיין בטיפול.²²

המרכז הפלסטיני לזכויות האדם (PCHR) הפנה למנגנון 184 מקרים – 63 מתוכם של פלסטינים שנהרגו בהפגנות והשאר של פלסטינים שנפצעו בהן. 15 מהתלונות התייחסו לנשים, 51 לקטינים ו-118 לגברים. התשובות שנמסרו ל-PCHR התייחסו אך ורק למקרי ההרג. בחלק מהמקרים נדרש המרכז לספק

18 מכתב מרס"ן גל תורג'מן, עוזרת דובר צה"ל למרים ויילר מיש דין, 4.8.19. ר' גם מכתב מסא"ל צופיה מוסקוביץ', רע"ן אסטרטגיה ומבצעי תקשורת, דובר צה"ל, למרים ויילר מיש דין, 9.3.20.

19 ר' מסמך דו"צ, לעיל הערה 14.

20 ר' להלן ניתוח של תיק החקירה.

21 כתב אישום נוסף הוגש נגד חייל בגין מקרה מוות שאינו קשור להפגנות. החייל הורשע בעבירות של חבלה ברשלנות וחריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות ונידון לעבודות שירות.

22 מכתב מסא"ל מיקה ליפשיץ, רע"ן אסטרטגיה ומבצעי תקשורת, דובר צה"ל, לאיל שגיב מבצלם, 10.5.21.

מדיניות הפתיחה באש אינה נחקרת

ההפגנות בעזה. צילום: אמיר כהן, רויטרס, 30.3.18

נוסף על כך, הפצ"ר, שהופקד על ניהול החקירות, נמצא בניגוד עניינים בכל הנוגע לחקירת מדיניות הפתיחה באש בהפגנות: מצד אחד, הוא האחראי על מתן הייעוץ המשפטי לצבא לפני האירועים ובמהלכם ובמסגרת זו הוא פועל בשיתוף פעולה הדוק עם הדרגים המבצעיים בשטח, לכל אורך הלחימה, ומאשר בזמן אמת את יישום המדיניות. מצד שני, הפצ"ר הוא זה שנדרש להכריע באלו מקרים תיפתח חקירה ומה יהיו הצעדים שיינקטו בסיומה. במקרים שבהם החשד נוגע להוראות שהוא ניסח ולפעולות שהוא אישר – יאלץ הפצ"ר להורות על חקירה נגד עצמו ונגד הכופים לו. לפיכך, הפקדת החקירה בידי מובילה לכך שהמדיניות עצמה כלל לא תיחקר.

במקום לחקור את המדיניות, מערכת אכיפת החוק הצבאית בודקת "מקרים חריגים" בלבד. המנגנון בוחן שורה של מקרים שבהם אנשי כוחות ביטחון בודדים, בדרגים הנמוכים, נחשדו בחריגה מהוראות הפתיחה באש – הוראות שכאמור היו בלתי חוקיות מלכתחילה ושעל החיילים חלה חובה לסרב להן.²⁴ הדרג הצבאי הבכיר, שהעביר את ההוראות לחיילים בשטח

עוד לפני שהחלו ההפגנות איימו גורמים רשמיים כי הוראות הפתיחה באש יתירו ירי קטלני במי שינסה לפגוע בגדר ואף בכל מי שיתקרב אליה. הוראות הפתיחה באש שניתנו לחיילים אכן אפשרו ירי כזה, והן לא השתנו באופן מהותי גם לאחר שהתבררו התוצאות המחרידות של יישומן. על אף מספר ההרוגים והפצועים שהלך והאמיר, המשיכו גורמים רשמיים להגן על ההוראות ולטעון שהן חוקיות וראויות – וירי אש חיה במפגינים שלא נשקפת מהם סכנה ממשית, על ידי כוחות הביטחון הממוגנים היטב מצדה השני של הגדר, נמשך במהלך כל ההפגנות.²³

האחריות על קביעת מדיניות הפתיחה באש, על מתן ההוראות הבלתי חוקיות לחיילים ועל התוצאות הקטלניות של יישומן מוטלת על קובעי המדיניות. אלא שהאחראים הראשיים לאירועים ולקביעת המדיניות – הדרג המדיני שקבע אותה, גיבה אותה ועודד אותה, וכן היעוץ המשפטי לממשלה שאישר את חוקיותה – כלל אינם נחקרים.

23 ר' בצלם, אם הלב אינו אטום – על הירי הבלתי חוקי במפגינים לא חמושים ברצועת עזה, אפריל 2018.

24 ר' בצלם, מדוע על חיילים לסרב לירות במפגינים לא חמושים, 3.4.18.

בלחימה ובהם 318 נערים וילדים מתחת לגיל 18. ישראל גם הרסה יותר מ-3,500 בתי מגורים, הותירה רבבות בני אדם ללא קורת גג וגרמה נזק עצום למבנים ולמתקני תשתית. לאחר הלחימה בחנה הפרקליטות הצבאית יותר מ-400 אירועים והורתה על פתיחתן של לפחות 52 חקירות. אלא שגם במקרה זה קבע הפצ"ר בסוף התהליך שכל הפעולות נעשו כחוק – למעט בשלושה מקרים שבהם הורשעו ארבעה חיילים בגין עבירות של גניבה, שימוש בילד כמגן אנושי ושימוש בלתי חוקי בנשק.

הימנעותה של ישראל מחקירה של המדיניות ושל האחראים לקביעתה וליישומה הופכת את החקירות שהיא מבצעת לחסרות משמעות. אך מעבר לכך, הטענה ש"ישראל חוקרת" יוצרת את האשליה שהמדיניות שיושמה בהפגנות היא חוקית, ושהבעיה נעוצה רק בחריגה ממנה. כתוצאה, לא רק שהאחראים הראשיים חומקים מכל אחריות, אלא שנוצר מצג שווא מסוכן המאפשר לצבא להמשיך וליישם את אותה מדיניות קטלנית ללא הפרעה.

דרך כל שרשרת הפיקוד והנחה אותם ליישמן, לא נחקר כלל. ההתמקדות ב"מקרים חריגים" היא אחד המאפיינים המבניים של מערכת אכיפת החוק הצבאית.²⁵ דוגמה בולטת לאופן פעולה זה ניתן לראות בהתנהלות המערכת לאחר "מבצע צוק איתן", שהתנהל ביולי-אוגוסט 2014. במהלך הלחימה הרגה ישראל 2,203 פלסטינים, מתוכם לפחות 1,371 (62%) שלא השתתפו בלחימה, 527 מהם היו מתחת לגיל 18. נוסף על כך, כ-18,000 בתים נהרסו או ניזוקו קשות ויותר מ-100,000 פלסטינים נותרו חסרי בית. ישראל גם גרמה נזק אדיר לתשתיות ברצועה.

כבר ביום הלחימה הראשון תקף הצבא את בית משפחת כווארע בח'אן יונס. הבית קרס ותשעה בני אדם, ובהם חמישה ילדים בני שבע עד 14, נהרגו. תקיפה זו הייתה הראשונה מתוך עשרות הפצצות והפגזות, מהאוויר ומהיבשה, של בתי מגורים על יושביהם – שהפכו לאחד המאפיינים המחרדים של "צוק איתן". מובן שהתקפות אלה לא היו יוזמה פרטית של חיילים, טייסים או מפקדים בשטח, אלא ביטוי למדיניות שנקבעה על ידי הדרג המדיני והדרג הצבאי הבכיר. דרגים אלה גיבו את מדיניות תקיפת הבתים, חזרו שוב ושוב על הטענה שהן עולות בקנה אחד עם הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי והתנערו מכל אחריות לפגיעה באזרחים.²⁶

עם סיום הלחימה החלו גלגלי הטיוח לפעול. הדרג המדיני והדרג הפיקודי הבכיר – שהתוו את המדיניות, ובכלל זה את מדיניות התקיפה של בתים מאוכלסים, ואשר היו אחראים לניסוח הפקודות ולקבלת החלטות מבצעיות במהלך הלחימה – לא נחקרו כלל. המנגנון המטכ"לי, שהוקם לאחר הלחימה, חקר ובדק מקרים שהוגדרו "חריגים" והעביר את המלצותיו לפצ"ר – שבחן אותם מחוץ לכל הקשר, כאילו היו החרג ולא הכלל. בנסיבות אלה, אין זה מפתיע שבסופו של דבר קבע הפצ"ר שלא נפל כל פגם בהתנהלות הצבא וביישום ההוראות, למעט מקרה אחד, שבו הורשעו שלושה חיילים בגין גניבת 2,420 ש"ח.²⁷

כך היה גם בחקירות שניהלה ישראל לאחר "מבצע עופרת יצוקה", שהסתיים בינואר 2009. במהלך הלחימה הרגה ישראל 1,391 פלסטינים, שלפחות 759 מהם (55%) לא השתתפו

25 להרחבה ר' בצלם, *עלה התאנה של הכיבוש: מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח*, מאי 2016.

26 ליישום מדיניות זו ר' בצלם, *דגל שחור: על המשמעותיות המוסריות והמשפטיות של מדיניות תקיפת בתי המגורים ברצועת עזה בקיץ 2014*, ינואר 2015.

27 ר' בצלם, *נוהל טיוח: חקירתם לכאורה של אירועי "צוק איתן"*, ספטמבר 2016.

ד. האם בית הדין הבינלאומי

הפלילי בהאג יוכל להתערב?

מזרחית לעיירה ח'זאעה, דרום רצועת עזה. צילום: מוחמד סבאח, בצלם, 6.4.18

המאשרת כי לבית הדין נתונה סמכות ברצועת עזה ובגדה המערבית (כולל במזרח ירושלים). כחודש לאחר מכן, ב-3.3.21, הודיעה התובעת כי היא פותחת בחקירה.

התפתחויות אלה הן אחת הסיבות למהירות שבה הודיעה ישראל כי תחקור את שהתרחש במהלך ההפגנות. אחד העקרונות המנחים את בית הדין הוא עקרון המשלימות, הקובע שבית הדין יתערב רק כאשר המדינה "אינה רוצה או אינה יכולה" לנהל בעצמה את החקירה. לפיכך, אם המדינה כבר חקרה בעצמה את האירועים – בית הדין לא יעסוק בכך.²⁹ גורמים ישראלים רשמיים אפילו לא ניסו להסתיר את העובדה שהמטרה העיקרית של החקירות שמנהל הצבא בנוגע למה שהתרחש בהפגנות היא למנוע מבית הדין להתערב. כך, למשל, האלוף (מיל') נועם תיבון, שעמד בראש המנגנון המטכ"לי שהוקם לאחר "צוק איתן", הבהיר כבר בתחילת ההפגנות שגם אם ברור שהצבא פעל כחוק, החקירות נדרשות כדי "להגן על מפקדינו":

בסוף מחר בבוקר שם של קצין או חייל חס וחלילה יגיע

בינואר 2015 חתמה פלסטין – שבנובמבר 2012 הוכרה כמדינה משקיפה שאינה חברה באו"ם – על אמנת רומא וקיבלה על עצמה את סמכות השיפוט של בית הדין. כשבועיים לאחר מכן פתחה התובעת של בית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג, פאטו בנסודה, בבדיקה מקדמית של המצב בשטחים. כחמש שנים לאחר מכן, בדצמבר 2019, הסתיימה הבדיקה התובעת הודיעה כי הגיעה למסקנה שהתנאים הנדרשים לפתיחה בחקירה מתקיימים וכי יש בסיס להניח כי התבצעו, ועדיין מתבצעים, פשעי מלחמה בגדה המערבית (כולל במזרח ירושלים) וברצועת עזה על ידי ישראל, חמאס וזרועות פלסטיניות חמושות אחרות.

בדו"ח שסיכם את השלב המקדמי קבעה התובעת כי החקירה שתיפתח תתייחס גם לשימוש שעושה הצבא באמצעים קטלניים ולא-קטלניים נגד המשתתפים בהפגנות. התובעת בחרה לא לפתוח מיד בחקירה ופנתה לשופטי בית הדין כדי שיאשרו את עמדתה, ולפיה יש לבית הדין סמכות שיפוט בנוגע למצב בפלסטין.²⁸ ב-5.2.21 פורסמה החלטת השופטים

²⁸ Office of the Prosecutor, [Prosecution request pursuant to article 19\(3\) for a ruling on the Court's territorial jurisdiction in Palestine](#) 28 פסקה 96. הבקשה הוגשה ב-20.12.19, ושוב ב-22.1.20, בעקבות דרישת בית הדין.
²⁹ סעי' 17 לחוקת רומא.

היעדר משאבים מספקים לקיום ההליכים או סירוב לספק מידע ולשתף פעולה עם בית הדין. נוסף על כך, תבחן התובעת האם היו עיכובים לא מצדקים והאם החקירות היו עצמאיות וחסרות פניות. לצורך זה תיבחן מעורבותם של מנגנוני המדינה השונים בביצוע העבירות, המעורבות הפוליטית בחקירות, הקשרים בין החשודים והרשויות האחראיות לחקירה ולתביעה וכן הצהרות רשמיות בנוגע לחקירות ולהעמדות לדין.³²

על פי הקריטריונים שנמנו לעיל, לא ניתן לטעון כי ישראל חקרה את אירועי ההפגנות: הגורם היחיד שחוקר את שהתרחש בהפגנות הוא הצבא עצמו, כאשר החקירה מתמקדת בדרגים הנמוכים בלבד ותחת מנדט צר הבוחן האם הייתה חריגה מההוראות – ולא את ההוראות עצמן ואת מדיניות הפתיחה באש. מנגנון זה נעדר כל סמכות לחקור את האחראים לקביעת המדיניות, לאישורה המשפטי ולהנחלתה לחיילים. לפי שעה, ברור כי ישראל לא חקרה, לא חוקרת וכי אין בכוונתה לחקור את מי שאחראים במידה הרבה ביותר למדיניות שהובילה להריגתם של יותר מ-200 פלסטינים ולפציעתם של אלפים.

לבית הדין הבינלאומי בהגן ויחליטו להעמיד אותו לדין. אותו בן אדם כמעט לא יכול לצאת מתחומי מדינת ישראל, ומדינת ישראל מאוד מתקשה לעזור לו. ולכן הצוות הזה שבא ואומר: צה"ל פעל במקצועיות. אם נפל פגם – אנחנו נטפל. אנחנו לא מחכים שאף אחד יבדוק אותנו. [זה] נותן הגנה בלתי רגילה לחיילי צה"ל ולמפקדי צה"ל וגם ביכולת שלנו בסוף לבוא ולהגיד חברים, בדקנו, עשינו בדיקה מקצועית של מפקד מאוד מנוסה אבל שלא מעורב בשום פנים ואופן בלחימה באותה חזית. הבדיקה הוכיחה שפעלנו בסדר.³⁰

אלא שאין די בהכרזה שמתקיימת חקירה כדי למנוע את התערבותו של בית הדין. באמנת רומא, בה נוסח עקרון המשלימות, נקבע כי אם ההליכים שביצעה המדינה נעשו כדי להגן על אדם מאחריות פלילית לפשעים שבאמנה – ייקבע שהמדינה "אינה רוצה" לחקור את החשדות.³¹

בנייר מדיניות שפרסמה בנוגע לבדיקות המקדמיות, הרחיבה התובעת בנוגע לדרישת המשלימות והבהירה שהשאלה הראשונה שתיבדק היא אמפירית: האם נערכו חקירות רלוונטיות והאם היו העמדות לדין של אנשים הקשורים לפשעים הנחשדים? די בכך שהתשובה תהיה שלילית כדי לקבוע שלבית הדין יש סמכות לטפל בנושא. התובעת קובעת כי יכולות להיות כמה סיבות לכך שמדינה לא חוקרת: בחלק מהמדינות ישנם חוקים המונעים חקירה, כמו חוקים המעניקים חנינה או חסינות לאחראים לביצוע הפשעים; לעתים החקירות מתמקדות באופן מכוון בדרגים הנמוכים או במי שתרמו להפרות באופן שולי יחסית, על אף קיומן של ראיות לכך שישנם אנשים שאחריותם רבה יותר; במקרים אחרים הסיבות יכולות להיות כלליות יותר, כמו היעדר רצון פוליטי או יכולת שיפוטית.

במקרים שבהם כן התקיימה חקירה, תבחן התובעת האם זו התמקדה באנשים האחראים במידה הרבה ביותר לפשעים החמורים ביותר שבוצעו, ותבדוק האם המטרה בפועל הייתה להגן על האדם מאחריות פלילית לפשעים המנויים באמנה. התובעת תבחן האם החקירה הייתה מספקת – ובאופן ספציפי, האם ניתן לזהות התעלמות מראיות, הפחדת עדים וקורבנות, אי התאמה בין הממצאים לראיות, הסתרת מידע,

30 בוקר טוב ישראל – יומן הבוקר, [הטענות לירי לא-מדיתי ברצועת עזה](#): "הוועדה המטכ"לית מספקת הגנה בלתי רגילה", גלי צה"ל, 9.4.18. 31 סע' 21(2) לאמנת רומא.

International Criminal Court – The Office of the Prosecutor, [Policy Paper on Preliminary Examinations](#), November 2013, par. 47-54 32

ה. בג"ץ אפשר לצבא להמשיך

ליישם את מדיניות הפתיחה באש

ההפגנות ליד גדר המערכת. צילום: אולפנת אל-כורד, בצלם, 30.3.18.

הוראות הפתיחה באש לא הוצגו בפני השופטים. הטענה הרשמית הייתה שהעותרים סירבו שהמדינה תציג לשופטים את ההוראות במעמד צד אחד. ואולם העותרים הבהירו כבר במהלך הדיון כי סירובם מתייחס אך ורק לתהליך המודיעיני, שהמדינה התעקשה להעביר לשופטים במקביל להוראות, בעוד לא הייתה להם כל התנגדות לכך שהשופטים יעינו בהוראות עצמן.

בהתחשב בכך, השופטים דנו בהוראות הפתיחה באש בלי שקראו אותן והסתמכו רק על הסברי המדינה בנוגע לתוכן בהן – בלי ששאלו שאלות על הקשר בין ההוראות לבין המתרחש במציאות. על בסיס זה, קבעו השופטים כי הן חוקיות. המשנה לנשיאה מלצר קבע שההוראות מאפשרות שימוש באש חיה "רק לשם התמודדות עם הפרות סדר אלימות, אשר מהן ובמסגרתן נשקפת סכנה ממשית מיידית וקרובה לכוחות צה"ל, או לאזרחים ישראלים"; שהן קובעות כי "ההתמודדות עם הסכנה תעשה בראש ובראשונה באמצעות אזהרות מילוליות ובאמצעים בלתי קטלניים"; וכי רק אם הסכנה לא חלפה, ההוראות מתירות כמוצא אחרון "ירי מדויק לעבר רגליו של מפר סדר מרכזי, או מסית מרכזי, זאת במטרה

באפריל 2018, בעיצומם של ימי ההפגנות, הוגשו לבג"ץ שתי עתירות בידי שישה ארגוני זכויות אדם. העתירות דרשו כי מדיניות הפתיחה באש – המתירה ירי חי לעבר מפגינים בהיעדר סכנה ממשית ומידית לחיי אדם – תוכרז כבלתי חוקית. לאחר כחודש – שבמהלכו המשיך הצבא לפעול על פי ההוראות שבגינן הוגשה העתירה – ניתן פסק הדין, שדחה את העתירות.

בפסק הדין אימצו השופטים את כל טענות המדינה בנוגע למתרחש בהפגנות. המשנה לנשיאה, השופט חנן מלצר, שהעתיק לפסק הדין כמעט מילה במילה את תשובת המדינה, קבע כי מדובר ב"אירועים המוניים ואלימים", הנעשים בהכוונתו של שלטון החמאס, אשר "שלהב את ההמון". לדבריו, אירועים אלה "יצרו לפרקים סכנה ממשית וקרובה לחייהם ושלמות גופם של כוחות הביטחון ותושבי ישראל – סכנה, אשר התעצמה והחמירה עקב פעולות הטרור שבוצעו מתוכנן ובחסותן". נשיאת בית המשפט, השופטת אסתר חיות, אף הרחיקה וקבעה כי זהו "אחד האתגרים המשמעותיים ביותר" שכוחות הביטחון נאלצים להתמודד אתו.³³

33 עניין יש דין, לעיל הערה 11, פסקאות 6-7 לפסק הדין של הנשיאה חיות.

לאיין את הסכנה הקרובה והצפויה" ורק "בכפוף לדרישות מחמירות הנגזרות מן העקרונות של צורך הכרחי ומידתיות".³⁴

הנשיאה חיות ציינה אמנם כי הקטגוריה של "מפר סדר מרכזי או מסית מרכזי" – שהמדינה מציינת בתשובתה – "לא עוגנה על פי האסמכתאות שהביאו המשיבים בפנינו בדין הבינלאומי". ואולם היא הדגישה כי הדברים "נאמרים בזהירות המתבקשת", שכן השופטים לא בחנו את "החומר המודיעיני הרלוונטי" ולא קיבלו "הבהרות והסברים באשר למאפיניה". ייתכן, קבעה הנשיאה, כי בדיעבד "יימצא כי הייתה לכך הצדקה".³⁵

לאחר שהשכיר את ההוראות שהוצגו בפניו, המשיך המשנה לנשיאה וקבע כי "דומה כי השימוש בירי בוצע לשם השגת תכלית חוקית – הגנה על אזרחי מדינת ישראל וחיילי צה"ל". לדבריו, המדינה הסבירה כי "הירי מנשק חם לעבר מפרי הסדר בוצע ומבוצע רק לאחר שלא נמצאה אפשרות מעשית להשתמש באמצעים אחרים לפיזור ההמונים, והובהר שהשימוש באמצעים מתונים יותר לא הועיל... רק במצב דברים זה, וכמוצא אחרון, בוצע ירי מכוון ומדוד, בהתאם להוראות הפתיחה באש, כנגד המפגעים ולעבר רגלי מפרי הסדר המרכזיים, שפגעו במכשול הביטחוני".³⁶

קביעות נחרצות אלה של השופט מלצר סותרות את דבריו בהמשך פסק הדין, לפיהם אין לו כל יכולת לבחון את יישום ההוראות, שכן "אין בידינו כל מידע קונקרטי באשר: לזהות הפעילים והמסיתים המרכזיים; טיב מעשיהם; השתייכותם הארגונית ומעורבותם בפעילות טרור, או פעילות עוינת אסורה אחרת, והאם ובאיזה אופן הם היוו סכנה מיידית וממשית, אשר הצריכה – כמוצא אחרון – ירי".³⁷ השופט מבהיר כי שאלת היישום צריכה להיבדק רק במסגרת הליכי הבדיקה שהמדינה טענה שהצבא כבר מקיים ותפקיד השופטים "מתמצה בביקורת שיפוטית על קיום כללי המשפט הישראלי והבינלאומי המחייבים את ישראל, ואשר המשיבים הצהירו

בפנינו כי המדינה מציינת להם".³⁸ אם כך, על מה מתבססת קביעתו כי "השימוש בירי בוצע לשם השגת תכלית חוקית"?

המשנה לנשיאה היה מודע היטב למתרחש בשטח ואולם דומה כי הוא אינו מוטרד מכך ומסתפק בהבעת תקווה כי "ריבוי ההרוגים והפצועים עד הנה, והעובדה שעל פי הנטען על ידי העותרים, רבים נפגעו בחלקי גוף עליונים, ואחדים גם בגב – יביא מחד גיסא להפקת לקחים לגבי האפשרויות לשימוש באמצעים חליפיים לא קטלניים ככל האפשר, ומאידך גיסא לבדיקה מעמיקה, באמצעות המנגנונים שנזכרו כאן, לגבי מה שקרה בעבר".³⁹

לאחר מתן פסק הדין טענו גורמים רשמיים שבית המשפט אישר את מדיניות הפתיחה באש בהפגנות, וראו בהחלטה היתר משפטי לצבא להמשיך ולהתנהל באותה הדרך. כך, למשל, שר הביטחון דאז אביגדור ליברמן כתב כי "שופטי בג"צ דחו, פה אחד, את עתירותיהם של ארגוני השמאל הקיקיוניים כנגד עמידתו הנחושה והעוצמתית של צה"ל אל מול האויב בעזה".⁴⁰ גם דובר צה"ל כתב בהסבר שפרסם בנוגע למתרחש בהפגנות כי ההוראות אושרו על ידי היועצים הצבאיים בצבא ועל ידי היועמ"ש – והוסיף שהן אף עמדו במרכזן של עתירות לבג"ץ ששלושה שופטים פסקו בהן לטובת המדינה, הן בנוגע לחוקיות ההוראות עצמן והן בנוגע לנסיבות העובדתיות של האירועים.⁴¹

אלא שבית המשפט לא אישר את ההוראות שישומו בשטח – שכן אלו כלל לא הוצגו בפניו. בית המשפט אכן אישר את ההוראות שהמדינה טענה שהצבא פועל לפיהן, אלא שהוא עשה זאת תוך התעלמות מהפער הבוטה והזועק לעין – שהיה ברור כבר בזמן הדיון בעתירה – בין ההוראות שהוצגו בפני השופטים ובין המציאות בשטח. הדיון בעתירה התקיים ב-30.4.18, כחודש לאחר תחילת ההפגנות. עד אז כבר נהרגו כתוצאה מיישום ההוראות 38 פלסטינים, חמישה מהם קטינים, ויותר מ-1,900 נפצעו מאש חיה. פסק הדין

34 שם, פסקה 50 לפסק הדין של המשנה לנשיאה מלצר.

35 לביקורת על הקטגוריה של "מסית מרכזי" ר' אליאב ליבליך, בין הפרדיגמות: חוקיות הוראות הפתיחה באש בגבול עזה על פי הדין הבינלאומי לאור פסיקתו של בית המשפט העליון, עיוני משפט, מג, תש"ף.

36 עניין יש דין, לעיל הערה 11, פסקה 57 לפסק הדין של המשנה לנשיאה מלצר.

37 שם, פסקה 62 לפסק הדין של המשנה לנשיאה מלצר.

38 שם, פסקה 61 לפסק הדין של המשנה לנשיאה מלצר.

39 שם, פסקה 63 לפסק הדין של המשנה לנשיאה מלצר. לעמדה דומה של הנשיאה חיות ר' פסקאות 13-14 לפסק דינה.

40 דינאל דולב וטל שלו, בג"ץ דחה פה אחד את העתירות נגד ההוראות הפתיחה באש של צה"ל בעזה, וואלה, 25.5.18.

41 ר' מסמך דו"צ, לעיל הערה 14, review legal undergone Procedures Operating Standard the Have.

ניתן כשלושה שבועות לאחר מכן, ב-24.5.18 – עד אז נהרגו 69 פלסטינים נוספים, תשעה מהם קטינים, ויותר מ-1,700 נפצעו מאש חיה. מאז מתן פסק הדין ועד כתיבת שורות אלה נהרגו 116 פלסטינים נוספים, 32 מהם קטינים, ויותר מ-4,400 נפצעו מאש חיה. בסך הכול נהרגו כתוצאה מיישום ההוראות 223 פלסטינים, 46 מתוכם מתחת לגיל 18, וכ-8,000 נפצעו מאש חיה.

פסק הדין מבהיר כי בית המשפט יהיה מוכן לספק חותמת של כשרות משפטית למעשים בלתי חוקיים שמבצעת המדינה – ובתנאי שהמדינה תימנע מלהצהיר בפניו את האמת.

בית המשפט לא הגה את המדיניות ולא ניסח את ההוראות, אולם אחריותם של השופטים להמשך יישומה של המדיניות היא קריטית. בבחירתם לעצום את עיניהם מול המציאות בשטח אפשרו השופטים למדינה להמשיך וליישם את מדיניות הפתיחה באש הקטלנית והבלתי חוקית, תוך שהם מעניקים לה חותמת של כשרות משפטית. לא רק שהשופטים נמנעו מלהציב סטנדרטים ראויים שיגנו על חיי אדם ומלקבוע את המותר והאסור – הם העדיפו להכשיר מדיניות המאפשרת את הריגתם ואת פציעתם של מפגינים שלא סיכנו איש. בכך לא רק שהשופטים מעלו בתפקידם ובחובתם, אלא הם גם מילאו תפקיד מרכזי בהמשך יישומה של המדיניות הבלתי חוקית.

ירי גז בהפגנה ממזרח לעיר עזה. צילום: מוחמד סבאח, בצלם, 27.4.18

1. בעיות עקרוניות

א. היעדר עצמאות

החקירות מתנהלות מראשיתן ועד סופן בידי הצבא, ללא כל מעורבות אזרחית. לא ניתן להגדיר את מנגנון החקירה המטכ"לי או את הפרקליטות הצבאית כגורמים עצמאיים, המנותקים מהצבא. אנשי המנגנון והפרקליטות הצבאית אמנם אינם מעורבים ישירות בהחלטות הנוגעות להתמודדות של הצבא עם ההפגנות, אך הם עדיין משרתים באותו צבא הנלחם, לתפיסתו, במתקפת טרור המכוונת נגד מדינת ישראל כולה.

הצבא אמנם טוען כי היועץ המשפטי לממשלה ובית המשפט העליון מתפקדים כגורמים מקבחים על הפצ"ר בפרט ועל מערכת אכיפת החוק בכלל. ואולם זהו פיקוח פורמלי בלבד, משלוש סיבות. ראשית, משום שככלל היועמ"ש מאציל את רוב סמכויותיו לפצ"ר ונמנע מלהתערב בהחלטותיו. שנית, היועמ"ש אישר בעצמו את הוראות הפתיחה באש בהפגנות, כך שהוא מעורב בהן אישית ואינו יכול להיות גורם מקב

המשימה שהוטלה על מערכת אכיפת החוק הצבאית הוגבלה מראש לחקירה של אירועים נקודתיים בלבד, שבהם עלה חשד שחיילים פעלו בניגוד להוראות שניתנו להם. חקירות אלה כווננו רק כלפי חיילים בשטח, בדרגים נמוכים. משכך, גם אם עבודתה הייתה מצטיינת – וגם אם הייתה עומדת במשימה שהוצבה בפניה – תרומתה לאכיפת החוק הייתה מוגבלת. אלא שבחינת העבודה של המערכת מעידה כי היא אינה חותרת אפילו לביצועה של משימה מוגבלת זו.

המשפט הבינלאומי העוסק בזכויות האדם מחייב שחקירה תהיה אפקטיבית, כלומר שהיא תהיה עצמאית, נטולת פניות ותתנהל במהירות הראויה ובשקיפות. גם על פי המשפט ההומניטארי הבינלאומי, שהוא לשיטת המדינה המשפט המחייב במקרה של ההפגנות, על החקירות לעמוד בתנאים מסוימים,⁴² אשר כפי שיפורט להלן אינם מתמלאים בחקירות שמקיימת ישראל.

להלן יפורטו הקשיים העיקריים העולים מחקירות אלה:

Noam Lubell, Jelena Pejic, Claire Simmons, [Guidelines on Investigating Violations of International Humanitarian Law: Law, Policy and Good Practice](#), The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Right and ICRC, September 2019

אחד מתפקידיה העיקריים של כל חקירה הוא לשמש כמנגנון הרתעה ולהבטיח שחיללים לא יבצעו פעולות ללא הצדקה. הבחירה להתמקד בתוצאות האירוע מבטלת את האפשרות שהחקירות ימלאו תפקיד מונע, שכן היא מתעלמת מהתנהגות החיילים בפועל ואינה מנחה אותם כיצד לנהוג בעתיד.

2. אי-תפקוד בפועל

מערכת אכיפת החוק הצבאית כושלת גם באותן חקירות בודדות של האירועים שאותם היא מגדירה "חריגים". ממאות תלונות שהגישו בצלם ו-PCHR, עשרות תיקי מצ"ח, עשרות פגישות עם גורמים רשמיים במערכת אכיפת החוק הצבאית ושנים של מחקר – עולה המסקנה שהאופן שבו מתנהלות חקירות מצ"ח כמעט ומונע מראש כל אפשרות להגיע לחקר האמת.⁴³

קביעה זו עולה בבירור גם מהטיפול של מצ"ח במקרים שהועברו על ידי PCHR. למרכז נמסר כי מתוך התלונות שנשלחו, נפתחה חקירת מצ"ח בנוגע ל-15 מקרים. בכל התיקים הללו נדרש המרכז לשלוח למצ"ח חומרים הקשורים לאירוע, מתורגמים לעברית, ובהם דו"חות רפואיים, תעודת כטיירה, צילומי אוויר וקואורדינטות, רישום של זירת האירוע, צילום אישי של הקורבן בעת שנפגע או אחרי הפגיעה, קטעי וידיאו רלוונטיים ועוד.

מתוך תיקים אלה, בארבעה בלבד יצרו חוקרי מצ"ח קשר עם אנשי המרכז וביקשו מהם לתאם גביית עדויות מעדי ראייה ומבני משפחה. PCHR תיאם את גביית העדות מחמישה עדים: שני עדים הגיעו למחסום ארז בליווי עורך דין מהמרכז, אך נאסר עליו להיכנס לחקירה, ושלושה מסרו עדויות וידיאו. העדויות נגבו לפני יותר משנה, אך עד היום לא ידוע ל-PCHR מה עלה בגורל החקירה. מעבר לדרישה לתאם עדויות, חוקרי מצ"ח לא מסרו כל מידע למרכז על ההתקדמות בחקירה ולא ביקשו חומרים נוספים.

עצמאי. שלישית, בית המשפט העליון כלל אינו אמור לשמש כמנגנון פיקוח, משום שזה אינו תפקידו: זהו גוף אשר אנשים הרואים עצמם נפגעים יכולים לפנות אליו, מרצונם, מיוזמתם ובכספם – וממילא, גם במקרים המעטים שבהם הם נדרשו לכך, העדיפו השופטים – למעט במקרים בודדים – להימנע מלהתערב בהחלטות הפצ"ר.⁴³

ב. לא חוקרים פצועים

הצבא חוקר אך ורק מקרים שבהם פלסטינים נהרגו על ידי כוחות הביטחון. אלפי המקרים שבהם פלסטינים נפצעו – חלקם פציעות קשות שהותירו את הפצועים משותקים או שהביאו לקטיעת אברים – לא נחקרו כלל. הדברים נאמרו לנציגי PCHR בפגישה שהתקיימה ב-1.10.18 עם נציגי מת"ק עזה. בפגישה נאמר כי במקרים חריגים ייחקרו גם אירועי פציעה קשה – אולם ל-PCHR ולבצלם לא ידוע על מקרים כאלה. גם לאחר הפגישה המשיך PCHR להעביר לצבא דרישות לחקירה של מקרי פציעה, אך הוא נדרש להעביר מידע נוסף רק במקרים של הרוגים.

העובדה שהצבא חוקר רק מקרים של הרוגים עולה גם מהתכתבות של בצלם ושל יש דין עם דובר צה"ל, אשר מסר לארגונים מידע ונתונים על חקירה של מקרי מוות בלבד, על אף שנשאל את אותן השאלות גם בנוגע למקרים שבהם נפצעו מפגעים.⁴⁴

מספר הפצועים בהפגנות כמעט בלתי נתפס: בסך הכול נפצעו בהפגנות יותר מ-13,000 פלסטינים: כ-8,000 נפצעו מאש חיה, כ-2,400 – מירי כדורי מתכת מצופי גומי, וקרוב ל-3,000 מרימוני גז שפגעו בהם ישירות.⁴⁵ מבין הפצועים, 156 נותרו קטועי גפיים.⁴⁶

ההחלטה לפתוח בחקירה על פי תוצאת הירי ולא על פי התנהגות החיילים מבוססת על הבחנה שרירותית, שהיא לא פעם ההבדל בין מוות לפציעה הוא מקרי ותלוי מזל.

43 להרחבה ר' בצלם, עלה התאנה של הכיבוש, לעיל הערה 25, עמ' 24-25.
44 ר' יש דין, יורים ומורחים, כשלים בבדיקת תלונות על הרג ופציעה של פלסטינים ב'הפגנות השיבה' ברצועת עזה והשימוש במנגנון לבירור עובדתי ככלי למניעת חקירה והעמדה לדין של חיילים, ספטמבר 2020, עמ' 11-13.
45 מסד הנתונים בעניין הגנה על האזרחים בניגול משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים.
Health Cluster, Health Cluster Bulletin, November-December 2019 46.
47 להרחבה ר' בצלם, עלה התאנה של הכיבוש, לעיל הערה 25, עמ' 16-18.

א. קשיים צפויים

להאשים את צה"ל בביצוע פשעי מלחמה "ישתלו" ראיות פיקטיביות בזירה. קושי נוסף נובע מהעובדה שבמקרים רבים, הלחימה עצמה מובילה להשמדת הראיות הנחוצות... קושי שלישי קשור באיתורם של עדי ראייה לאירועים (כרט לחיילים עצמם)... כמו כן לעיתים קרובות מתעורר קושי כבר בשלב הראשוני של זיהוי המקום בו התרחש האירוע והכוח שהיה מעורב בו... לבסוף אף משזוהו המיקום והכוח המעורב, קיים קושי בקבלת גרסה אחידה וברורה... שכן הנסיבות המבצעיות ו"ערפל הקרב" משפיעים.⁵⁰

הצבא אינו יכול להיתלות במשך שנים ארוכות באותם קשיים כדי להצדיק את כשלונו לחקור אירועים שבהם פגעו חיילים בפלסטינים. ככל שקשיים אלה אכן קיימים, וככל שהם מונעים חקירה רצינית ואמיתית – יתכבד הצבא ויודיע שאין לו אפשרות לחקור, במקום לטעון שהוא חוקר ובמקביל להיתלות שוב ושוב באותם קשיים צפויים וידועים מראש כדי להצדיק את הכשלונו הבלתי נמנע של החקירה.

ב. סתבת

קצב העבודה של הפצ"ר ושל המנגנון איטי מאוד. PCHR הגיש 184 תלונות, אך עד היום קיבלו תשובה סופית בנוגע ל-28 מהמקרים בלבד. עובדה זו עולה גם מהנתונים שמסר דובר צה"ל לבצלם, ומהם עולה כי עד סוף אפריל 2021 הסתיים הטיפול רק במחצית מ-234 מקרים שבהם טיפל המנגנון.

קצב זה בעייתי בעיקר בהתחשב בכך שעבודת המנגנון היא השלב הראשון בלבד בתהליך החקירה. תפקידו של המנגנון אינו לחקור את האירוע, אלא רק לקיים הערכה ראשונית ומהירה של נסיבותיו, במטרה להקל על הפצ"ר בבואו לקבל הכרעה האם ישנה הצדקה לפתוח בחקירת מצ"ח. האיטיות בעבודת המנגנון גורמת לכך שגם אם הפצ"ר יחליט לפתוח בחקירה, הרי שהיא תיפתח זמן רב לאחר האירוע. בהתאם, סיכויי הצלחתה יפחתו משמעותית, כאשר זיכרון העדים הולך ומתעמעם, כאשר החיילים משתחררים וכאשר קיים קושי להשיג את הממצאים הנדרשים. נסיבות כאלה לא מאפשרות לקיים חקירה ממצה ורצינית, המובילה לחקר האמת.

במסמך שפרסם דובר צה"ל נכתב כי הליך הבדיקה שמבצע המנגנון הוא ממושך וסבוך, ופורטה שורה של קשיים שאיתם נאלץ המנגנון להתמודד. כך, למשל, האירועים מתרחשים בשטח שאינו נמצא בשליטת ישראל ולכן אין לאנשי המנגנון גישה לזירת האירוע והם אינם יכולים לאסוף בו ראיות. קושי נוסף הוא אי-שיתוף פעולה מצד קורבנות, עדי ראייה ובני משפחה – כולל פלסטינים הטוענים שנפצעו במהלך ההפגנות – שאינם מוכנים למסור עדויות או תיעוד רפואי. קושי אחרון שמציין הדובר הוא העומס המוטל על המנגנון והצורך במשאבים נוספים.⁴⁸

קשיים אלה מוכרים היטב למערכת אכיפת החוק הצבאית והם נטענים על ידי נציגיה מזה שנים. כבר ביולי 2004 ציינה המדינה בתגובה לעתירה, שהוגשה לבית המשפט העליון על ידי האגודה לזכויות האזרח ובצלם ועסקה בפתיחה בחקירות מצ"ח, כי "מעבר למישור העיוני – שהוא עיקר – קיימים גם קשיים מעשיים, המביאים לכך שבעת לחימה, קשה מאוד לנהל חקירות פליליות. לניהול חקירות בעת לחימה יש היבטים מורכבים: קיים קושי לשחזר את הזירה, לגבות עדויות מאזרחים, לאסוף ראיות, לאמת את זהות הנפגעים בצד השני, וכיו"ב. קשיים מעשיים אלה מצטרפים לקשיים העיוניים, אך אינם עומדים בפני עצמם".⁴⁹

גם ב-2010 העלתה הפרקליטות הצבאית בפני ועדת טירקל טענות דומות. לטענת הפצ"ר, חקירות שעוסקות בהפרת הוראות המשפט הבינלאומי ההומניטארי במקרים שאירעו תוך כדי לחימה "מציבות בפני מצ"ח אתגרים לא פשוטים, רבים ומגוונים":

הזירה בה בוצעה (לכאורה) העבירה נמצאת – בדרך כלל – מחוץ לשטחה של מדינת ישראל, ובמקרים רבים אף בשטח הנשלט על ידי מדינות אויב (דרום לבנון) או גורמים עוינים (רצועת עזה). עובדה זו מגבילה באופן משמעותי, ולעיתים אף מסכלת לחלוטין, את יכולתם של החוקרים לבקר בשטח ולאסוף ראיות פיזיות הנמצאות במקום. יתר על כן, אף קיים חשש כי גורמים המבקשים

48 מסמך דו"צ, לעיל הערה 14.

49 בג"ץ 9594/03, בצלם נגד הפרקליט הצבאי הראשי, סע' 11 להודעה משלימה מטעם פרקליטות המדינה.

50 הוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31 במאי 2010, דו"ח שני – הבדיקה והחקירה של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני הלחימה על המשפט הבינלאומי, פברואר 2013, עמ' 289-290.

לחזור לאחור". הייתי במרחק של מטר בערך מעות'מאן. הוא הספיק רק לגעת בגדר ולטפס עליה ואז הצבא הישראלי ירה עליו אש חיה והוא נפל. היה ירי של רימוני גז ואני נחנקתי ולא יכולתי לתת לו עזרה ראשונה. חזרתי אחורה מיוחד, התחלתי לצעוק בקול רם שעות'מאן נפל כשהיד וביקשתי שיביאו אלונקה כדי לתת לו עזרה ראשונה. לא יכולתי להרים אותו. הוא שתת דם. הכדור חדר לחזה ויצא מהגב שלו.⁵²

חקירת מצ"ח נפתחה ב-21.8.18 והסתיימה בסוף ינואר 2019, לאחר כחמישה חודשים. החקירה עסקה רק בהריגתו של חילס, כאילו מדובר באירוע בודד ותלוש מכל קונטקסט – וכאילו לא התרחשו מאות אירועים כמעט זהים, שבהם החיילים פעלו לפי אותן הוראות.

תיק החקירה מכיל סיכום של יומני המבצעים מיום האירוע ותעודות רפואיות שנשלחו לחוקרים על ידי עורך הדין שייצג את המשפחה מטעם ארגון אל-מיזאן. ואולם רוב התיק מורכב מעדויות שגבו חוקרי מצ"ח מחיילים ומקצינים שהיו מעורבים באירוע – ובהם החייל הירורה, שהרג את חילס. שלושה מהחיילים נחקרו באזהרה: המ"פ, מפקד הצוות והחייל הירורה.

חקירת החיילים והקצינים התמקדה בשלושה עניינים: הוראות הפתיחה באש והתדרוכים שניתנו לחיילים לפני ההפגנה, הבנתם לגבי נסיבות הירי, והסיבה שבגינה דיווחו על האירוע רק למחרת.

הקצינים הבכירים יותר שנחקרו במצ"ח – המג"ד והמ"פ – טענו כי החיילים תודרכו לגבי הוראות הפתיחה באש לפני ההפגנות. הם פירטו את המקרים שבהם מותר לפתוח באש חיה, לרבות ירי של צלפים לעבר ברכיו של מי שהוגדר "מסית מרכזי", הבהירו כי ישנן הגבלות לגבי ירי לעבר נשים וילדים והדגישו שאסור לחיילים לירות ללא אישור של מפקד הגזרה. לדבריהם, ירי על מנת להרוג הותר רק במקרים של סכנת חיים מיידית וממשית.

לעומתם, מפקד הצוות והחיילים האחרים שנחקרו, לרבות החייל הירורה, היו נחרצים פחות בנוגע להוראות ולמקרים שבהם מותר לפתוח באש חיה. חלקם לא זכרו את שנאמר

דוגמה מובהקת להשלכות של הסחבת בטיפול בתיקים' היא אופן הטיפול של מערכת אכיפת החוק – הצבאית והאזרחית – בתלונות ששלח לה PCHR בנוגע להרוגים ולפצועים ב"מבצע עמוד ענן", שהתנהל בנובמבר 2012. התלונות נשלחו במחצית הראשונה של 2013, בנוגע ל-32 פלסטינים שנהרגו ו-36 שנפצעו במהלך הלחימה. בדצמבר 2020 – שמונה שנים לאחר האירועים, במהלך פנה המרכז לפרקליטות הצבאית, ליועץ המשפטי לממשלה ולבג"ץ – נמסר למרכז כי התיקים אבדו. מאחר שלא ניתן להמשיך לטפל בהם בנסיבות אלה – החקירות נסגרו בלא כלום.⁵¹

ג. תיק מצ"ח: הריגתו של עות'מאן חילס

עד כתיבת דו"ח זה הוגש כתב אישום אחד בלבד בגין הריגתם של מפגינים פלסטינים: הריגתו של עות'מאן חילס בן ה-14 מירי חייל ב-13.7.18.

מתחקיר בצלם עולה כי באותו יום, בסביבות השעה 14:00, הגיעו שלושה נערים בני 14, תושבי העיר עזה – עות'מאן חילס, עבדאללה אל-אערג', ומואייד ג'ונדיה – לאזור ההפגנות שממזרח לעיר. הם התיישבו במרחק של בין 200 ל-300 מטרים מהגדר. בסביבות השעה 18:00 החליטו שלושה להתקדם לעבר הגדר, שלידה כבר עמדו כמה צעירים וצעירות. בתיעוד וידיאו שפורסם ברשתות החברתיות נראה חילס כשהוא מתקרב לגדר, מתחיל לטפס עליה – ואז נורה. בעדותו לצלם תיארו עבדאללה אל-אערג' את השתלשלות האירועים:

עות'מאן אמר לנו להתקדם לגדר המערכת כדי שהוא ייגע בה. התקדמנו עד למרחק של בערך עשרים מטרים מהגדר ומצאנו לידה כמה מפגינים צעירים ובחורות שהחזיקו דגלי פלסטין. עות'מאן אמר לי שהוא רוצה להתקדם אל שתי הבחורות כי הוא יותר חזק ואמיץ מהן ושהוא ייגע בגדר המערכת. אמרתי לעות'מאן שהצבא יירה בנו בגלל שאנחנו בנים והוא לא יירה בבחורות. אמרתי לו: "לא עות'מאן, בוא נחזור לאחור, אחרת הצבא יצלוף בנו". עות'מאן לא הקשיב לי.

אחרי דקה עות'מאן התקדם לכיוון הגדר, כשאני ומואייד הולכים לידו. הגענו למרחק אפס מהגדר האלקטרונית. עות'מאן אמר לי: "אני אגע בגדר ואחזור לאחור, עזוב אותי, אני לא רוצה

51 להרחבה ר' 7.12.20 [The Files Are Lost!!!](#), PCHR, Press Release: [The Files Are Lost!!!](#), 7.12.20. 52 העדות נגבתה על ידי תחקירנית בצלם אולפנת אל-כורד ב-15.7.18.

עסקת טיעון, בעבירה כמעט שולית של חריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות – ונידון לעונש סמלי של שלושים ימי עבודות צבאיות, מאסר על תנאי והורדה לדרגת טוראי.

על פי הדו"ח השנתי של הפרקליטות:

לאחר שימוע בפני הפצ"ר, בו השמיעו הסנגורים הצבאיים טענות שונות, ולאור קשיים בהוכחת האשמה, נקשרו הצדדים בהסדר טיעון לפיו הלוחם יורשע בעבירה של חריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות, ויוטל עליו עונש של מאסר לריצוי בדרך של עבודה צבאית למשך חודש ימים.⁵⁴

עיון בתיק החקירה ובכתב האישום מעלה תהייה כיצד הגיעה הפרקליטות הצבאית לתוצאה זו. ראשית, העדויות בתיק החקירה מצביעות על כשלים משמעותיים בהבנת ההוראות על ידי החיילים, כאשר ברור כי חלקם לא היו מודעים כלל למותר ולאסור, על אף טענות הקצינים הבכירים כי העבירו להם תדריכים ברורים ומפורטים. בהיעדר הסבר לפער בין דברי הקצינים לדברי החיילים, אין זה ברור מדוע ננקטו בסופו של דבר צעדים נגד החייל היורה בלבד.

שנית, לא ברור מדוע החליטה הפרקליטות הצבאית להעמיד את החייל היורה לדין בעבירת התנהגות משמעתית, כמעט שולית, תוך התעלמות מוחלטת מתוצאות מעשהו: הריגת נער בן 14, שלא היווה סכנה כלשהי. החלטה זו תמוהה בעיקר לנוכח בחירת הפרקליטות הצבאית להתמקד בחקירות של אירועי ההפגנות רק בתוצאות מעשיהם של החיילים ולא במעשים עצמם – דהיינו, לחקור מקרי מוות בלבד ולהתעלם מאלפי מקרי הפציעה מאש חיה. אם התוצאה היא המכריעה, מדוע כאן התמקדה הפרקליטות דווקא בהתנהגות החייל?

בתשובה לפניית בצלם הבהירה הפרקליטות כי "עבירה זו יוחסה לאחר שמצאנו שלא ניתן לבסס, ברף הנדרש במשפט פלילי, קשר סיבתי בין הירי לבין הפגיעה בעות'מאן חלס".⁵⁵ אלא שתשובה זו אינה אלא תירוץ לא משכנע, שנועד להצדיק את תוצאותיה של החקירה במקרה זה.

הפרקליטות הצבאית טוענת כי בהיעדר הכדור שפגע והרג אין אפשרות להוכיח קשר סיבתי בין הירי לבין המוות. לכן היא מוכנה להעמיד לדין את היורה רק בגין עבירה משמעתית

להם בתדרכים ולא ידעו, למשל, כי ישנן הגבלות בנוגע לירי לעבר נשים וילדים ומה עליהם לעשות במקרה של פגיעה בגדר או כאשר אחד המפגינים מטפס עליה. ואולם כל החיילים ציינו כי חל איסור מוחלט לירות ללא אישור, אלא אם מדובר בסכנת חיים.

החייל היורה נחקר במצ"ח שלוש פעמים. החקירה הראשונה התקיימה ב-31.10.18, כחודשיים לאחר שנפתחה החקירה ויותר משלושה חודשים לאחר האירוע. מלכתחילה, החייל לא הכחיש שהוא זה שירה בחילס והרג אותו. לדבריו, נאמר להם בתדרכים שאסור לאפשר לפלסטינים להתקרב לגדר. כאשר ראה את חילס מתקרב לגדר ומנענע אותה, ביקש אישור ממפקד הצוות לירות, אולם המפקד לא שמע אותו. החייל ראה את חילס מטפס על הגדר ואז, למרות שלא קיבל אישור, ירה ופגע בו. הוא הדגיש שלא הרגיש בסכנת חיים ושלא הייתה לו כוונה להרוג – לטענתו הוא כיוון לקרטול – אך לפי הבנתו את ההוראות היה עליו למנוע מפלסטינים לטפס על הגדר.

למעט החייל שירה והרג את חילס, כל הנחקרים האחרים – שחלקם היו במקום בזמן האירוע (כולל מפקד הצוות) וחלקם ראו את הסרטון בדיעבד – הסכימו שלא הייתה הצדקה לירי בנסיבות ששררו באותה עת ושהירי נעשה בניגוד להוראות.

תיאור זה של האירוע היה מקובל גם על הפרקליטות הצבאית, שתיארה אותו כך בדו"ח השנתי שלה:

הנאשם היה חלק מחוליה שהוצבה בסמוך לגדר המערכת ברצועת עזה, והתמודדה עם הפרת סדר אלימה ביום 13 ביולי 2018. בבוקר אותו יום, מפקד הפלוגה תדרך את החיילים ביחס לכללי הפתיחה באש, והבהיר כי אסור לירות ללא אישור המפקדים בגזרה, ובפרט ללא אישור שלו. במהלך הפרת הסדר, התקרבה קבוצת מפרי סדר אל הגדר, ושניים ממפרי הסדר נענעו אותה. מפקד החוליה הורה לאחד החיילים לירות באוויר, ואף עשה כן בעצמו, ללא אישור המ"פ. אחד ממפרי הסדר התקרב לגדר פעם נוספת והחל לטפס עליה. בשלב זה ירה הנאשם לעברו, ללא קבלת אישור, ובניגוד לכללי הפתיחה באש ולהנחיות שהועברו לכוח לפני הפעילות.⁵³ למרות זאת, בסוף אוקטובר 2019 הורשע החייל היורה, במסגרת

53 דו"ח הפרקליטות הצבאית, 2019, עמ' 15.

54 דו"ח הפרקליטות הצבאית, 2019, עמ' 23.

55 מכתב לצלם מסרן עמית גרינהויז מהתביעה הצבאית הראשית, הפרקליטות הצבאית, 10.2.21.

קלה – גם כאשר החייל היורה הודה שהוא זה שירה והרג וכאשר כך מעידים גם החיילים שהיו לצידו. טענות דומות העלתה הפרקליטות גם בתיקים אחרים. אלא שכפי שציין דובר צה"ל במסמך שפרסם בנוגע להפגנות, ממילא לחוקרי מצ"ח אין סיכוי ממשי להשיג את הכדורים שפגעו במפגינים.⁵⁶ בנסיבות כאלה, איזו תועלת יש בחקירות אלו?

השאלה הנשאלת היא מדוע בכלל טורחת הפרקליטות הצבאית לקיים מנגנון חקירה מסועף, לקיים חקירה ממושכת, לתשאל חיילים וקצינים, להעסיק את אנשי התביעה והסנגוריה הצבאית ואת בית המשפט – כאשר המערכת בנויה מראש כך שהתוצאה תהיה כה שולית? דומה כי המסקנה היחידה המתבקשת היא שמלכתחילה אין לאיש כוונה אמיתית לנקוט בצעדים כלשהם נגד מי מהחיילים. מטרת המדינה אינה אלא ליצור מראית עין, על מנת להשתיק את הביקורת וכדי למנוע את חקירת האירועים על ידי התובע של בית הדין הבינלאומי בהאג.

מזרחית למחנה הפליטים אל-בוריג', מרכז רצועת עזה. צילום: ח'אלד אל-עזאייזה, בצלם, 13.4.18

פציעתו של מוחמד אל-עג'ורי, בן 16, ממזרח למחנה הפליטים ג'באליא, 30.3.18

דחו את הבקשה לקיים דיון דחוף בעתירה ולרופאים לא נותרה ברירה אלא לקטוע את רגלו.

בעדותו לבצלם תיאר אל-עג'ורי את הירי לעברו: התקרבותי עד למרחק של חמישים מטרים בערך מהגדר כדי לחלק בצלים למפגינים. ראיתי כמה פצועים, בהם איש מבוגר שנפגע ברגל שמאל. העצם ברגל הייתה חשופה והיה לו דימום חזק. רוב הפגיעות שראיתי היו ברגליים. החיילים ירו רימוני גז בצורה אינטנסיבית וכמעט נחנקתי, אז הסתובבתי והתחלתי להתרחק משם. כשהייתי במרחק של 300 מטרים בערך מהגדר ירו עלי מאחורה ונפגעי ברגל ימין. לא נפלתי והמשכתי לעמוד במקום כשאני מדמם מהרגל. אבא שלי הגיע לעזור לי ואחר כך כמה צעירים הגיעו ונתנו לי עזרה ראשונה. הם קשרו לי את הרגל ברצועת בד כדי לעצור את הדימום ולקחו אותי באופנוע לאמבולנס שהיה במרחק של כ-250 מטרים משם.⁵⁷

ב-19.7.18 הגיש PCHR תלונה לפרקליטות הצבאית בשמו של אל-עג'ורי, וב-20.12.18 העביר מסמכים ודו"חות רפואיים למנהלת התיאום והקישור שבמחסום ארז. ב-13.1.19 אישרה הפרקליטות הצבאית לעניינים מבצעיים את קבלת התלונה והוסיפה כי יתכן שפציעתו של אל-עג'ורי נגרמה מירי הצבא.

ביום שישי, 30.3.18, יומן הראשון של ההפגנות, הגיע מוחמד אל-עג'ורי עם כמה מחבריו להפגנה שנערכה ממזרח למחנה הפליטים ג'באליא. אל-עג'ורי, תושב המחנה, היה אז בן 16, וחבר באיחוד הפלסטיני לאתלטיקה. הוא התקרב יחד עם חבריו למרחק של כמה עשרות מטרים מהגדר, כדי לחלק למפגינים בצלים, שיקלו על אלו שנפגעו משאיפת גז מדמיע.

אנשי כוחות הביטחון ירו כמות גדולה של גז מדמיע לעבר המקום. מוחמד חזר למרחק של כ-300 מטרים מהגדר, אז ירה איש כוחות הביטחון קליע חי לרגלו הימנית. הוא פונה לבית החולים, שם התברר כי נפגע עורק ברגלו וכי הוא סובל גם משבר. לאחר ניתוח קבעו הרופאים כי הרגל עדיין בסכנה וכי עליו לעבור ניתוח נוסף בבית חולים ברמאללה. ישראל סירבה לאפשר לנער לצאת מהרצועה והוא פנה לבג"ץ באמצעות הארגונים עדאלה ואל-מיזאן. השופטים

57 עדותו נמסרה לתחקירנית בצלם אולפג אל-כורד ב-17.4.18.

לי שום אמון בהם שיפתחו בחקירה ואין לי אמון במערכת המשפט הישראלית.⁵⁸

הריגתו של סוהייב אבו כאשף, בן 16, מצפון לעיירה ח'וזאעה, 3.8.18

ביום שישי, 3.8.18, בסביבות השעה 17:00, הגיע סוהייב אבו כאשף, תושב העיר ח'אן יונס בן 16, להכנה שנערכה מצפון לעיירה ח'וזאעה. הנער, שסבל מהפרעה התנהגותית, יידה אבנים באמצעות קלע לעבר אנשי כוחות הביטחון שניצבו מעבר לגדר. יחד עם צעירים נוספים עבר אבו כאשף את הגדר התלתלית שהצבא הניח על הקרקע במרחק קטן מגדר המערכת, ואז ירו לעברם אנשי כוחות הביטחון ירי אינטנסיבי. אבו כאשף נפגע בצווארו ופונה לבית החולים האירופי בח'אן יונס כשהוא מונשם. בבית החולים התברר כי כתוצאה מהפגיעה הוא משותק בכל גפיו. לאחר כחודש וחצי, שבהם טופל גם בבית חולים בחברון, מת מפצעיו ב-15.9.18. בעדות שמסר לבצלם תיאר שכנו של אבו כאשף, יאסר אבו סבלה, בן 27, את מה שראה:

בערך בשעה 18:30 ראיתי את הבן של השכנים שלנו, סוהייב אבו כאשף, מתקדם ועובר את התלתלית. הוא יידה אבנים לעבר החיילים, אבל הן לא הגיעו אליהם. כשסוהייב ועוד קבוצה של בחורים התקרבו לגדר, החיילים ירו לעברם וסוהייב נפגע בצוואר. אני עמדתי מאחוריו במרחק של בערך עשרים מטרים. ראיתי אותו שם את היד שלו על הצוואר ורץ כמה צעדים אחורה, ואז הוא נפל. בזמן שלקחו אותו לאמבולנס

נשרין אבו כאשף לצד הכרזה לזכר בנה. צילום: אולפנת אל-כורד, בצלם, 28.11.18

רצתי לשם עם הבחורים. הייתי בהלם ולא ידעתי מה לעשות. הכרתי אותו היטב. הוא השתתף בכל ההפגנות, בכל יום שישי, ונכגע יותר מפעם אחת משאיפת גז מדמיע.⁵⁹

לצורך קבלת החלטה בנדון התבקש המרכז להעביר מידע נוסף: לצד מסמכים רפואיים נוספים ותצהירי עדים, מתורגמים לעברית, ביקשה הפרקליטות מאנשי המרכז לתאר את כוחות הצבא שהיו במקום – מיקומם, היקפם, מאפייניהם הייחודיים והאמצעים שבהם השתמשו החיילים. ב-7.2.19 ענה המרכז לשאלות הפרקליטות בנוגע לפרטי האירוע ולהעברת מסמכים רפואיים לידי ישראל. באשר לשאלות הנוגעות לפרסית החיילים, למספרם ועוד השיב המרכז כי "הכוחות הם כוחות צה"ל והיקפם לא ידוע" וכי מכיוון שהקורבן "אינו מומחה צבאי" אין באפשרותו להשיב על שאלות אלה. בעדות נוספת שמסר לאחרונה לבצלם סיפר אל-עג'ורי:

מוחמד אל-עג'ורי. צילום: אולפנת אל-כורד, בצלם, 17.4.18

כשנפצעתי הייתי בן 16 וחצי, תלמיד בכיתה י'. הייתי אז אחד האזנים שנבחרת האתלטיקה של ההתאחדות הפלסטינית. אחרי הפגיעה הפסקתי ללמוד והפסקתי לעסוק בספורט. סבלתי סבל שלא יתואר והייתי במצב נפשי קשה. הייתי בדיכאון, מיואש ועצוב בגלל קטיעת הרגל שלי. זו הייתה תקופה קשה מאוד עבורי. ב-25.11.18 נסעתי לארצות הברית כדי שירכיבו לי שם פרוטזה. נשארתי שם עד פברואר 2019, אז חזרתי לרצועת עזה עם הפרוטזה שעזרה לי לשוב לחיים רגילים ולהתנהל בצורה נורמלית. אני לא מרגיש נכה, אני זז בקלות וחזרתי לרכוב על אופנוע.

ב-19.7.18 הגשתי תלונה נגד הצבא דרך המרכז הפלסטיני. בשנתיים וחצי שעברו מאז אני מחכה לתשובה. אני בקשר עם המרכז כדי להתעדכן בהתפתחויות במקרה שלי, אבל לא קיבלתי אף תשובה. כשנפגעתי הייתי נער ולא סיכנתי את החיילים בשום צורה. אני מתוסכל ומיואש מזה שהם לא החליטו לפתוח בחקירה של המקרה שלי, אבל גם אין

58 עדותו נמסרה לתחקירנית בצלם אולפנת אל-כורד ב-26.10.20.
59 עדותו נמסרה לתחקירן בצלם ח'אלד אל-עזאייזה ב-18.9.18.

הריגתו של אחמד אבו חבל, בן 15, במחסום ארז, 3.10.18

ביום רביעי, 3.10.18, בסביבות השעה 17:00, הגיעו אחמד אבו חבל ומוחמד דוואס, שני חברים בני 15 תושבי העיירה בית לאהיא, להפגנה שנערכה מול מחסום ארז שמצפון לעיירה. במהלך ההפגנה, בזמן שהשניים ישבו לצד הדרך במרחק של מאתיים מטרים לפחות מהגדר, ירו חיילים רימון גז מדמיע שננעץ בראשו של אבו חבל והרג אותו. בעדות לבצלם סיפר דוואס:

איפתיח'אר אבו חבל לצד הכרזה לזכר בנה. צילום: אולפת אל-כורד, בצלם, 9.10.18

מאז שהתחילו ההפגנות במחסום ארז בימי שני ורביעי אני וחבר שלי, אחמד אבו חבל, משתתפים בהן. אנחנו זורקים אבנים לעבר החיילים ומשתתפים גם בהפגנות "הבלבול הלילי". ביום רביעי, 3.10.18, בסביבות השעה 16:00, נסעתי עם אחמד באוטובוס שמסיע מפגינים למחסום ארז. כשהגענו, בסביבות השעה 17:00, היו כבר כמה מפגינים ליד המחסום. הצבא השליך רימוני גז מדמיע וחלק מהמפגינים זרקו אבנים על החיילים. האוויר התמלא גז. שאפנו המון גז ולא היינו מסוגלים לעמוד או ללכת יותר. אני ואחמד התרחקנו מאוד מהמחסום והלכנו לשבת בצד הדרך כדי להתרחק מהגז המדמיע.

פתאום, אחרי עשר דקות בערך, בזמן שישבתי לידו, אחמד נפל ועשן יצא מהראש שלו. הוא נפגע מרימון גז בראש. ברחתי כדי לא להיפגע. קראתי מיד לפרמדיקים כדי שיטפלו בו והם הוציאו את הרימון מהראש שלו. הוא דימם מהראש. הפרמדיקים הרימו אותו ולקחו אותו לאמבולנס שפינה אותו לבית החולים האינדונזי. נסעתי אתו. כמה דקות אחרי שהגענו לבית החולים הכריזו שהוא מת.⁶⁰

ב-28.10.18 הגיש PCHR תלונה לפרקליטות הצבאית בנוגע להריגתו של אבו כאשף, וב-23.1.19 העביר לידי ישראל חומרים שאסף בנוגע לאירוע. ב-24.2.20, כמעט שנה וחצי לאחר מותו של אבו כאשף, נמסר למרכז כי לאחר בחינה של מנגנון התחקור המטכ"לי הוחלט שלא לפתוח בחקירת מצ"ח. אמנם "קיימת אפשרות כי אבו כאשף נפגע כתוצאה מירי כוחות צה"ל במסגרת התמודדותם עם הפרדת הסדר האלימה", אך "לא נמצאו ראיות המקימות חשד סביר לכך שאבו כאשף נפגע כתוצאה מירי קטלני מכוון, או מירי בלתי מכוון שחרג מהוראות הפתיחה באש". לפיכך קבע הפצ"ר כי לא מתעורר "חשד סביר לביצוע עבירה פלילית" והורה לסגור את תיק החקירה.⁶⁰ ב-29.3.20 הגיש המרכז PCHR השגה ליועץ המשפטי לממשלה על החלטת הפצ"ר שלא לפתוח בחקירה. לאחר כמה ימים, ב-2.4.20, ענה ראש לשכת היועמ"ש כי ההשגה התקבלה והועברה להתייחסות הגורמים הרלוונטיים.

בעדות שמסרה לבצלם סיפרה נסרין אבו כאשף, אמו של סוהייב, על שהתרחש לאחר מותו:

סוהייב בני סבל ממוגבלות שכלית, וההתנהגות שלו הייתה ילדותית מאוד. לצעדות השיבה הוא היה לוקח אתו כדורגל. המוות שלו זעזע אותי מאוד. בתאריך 30.9.18 פניתי למרכז הפלסטיני בעיר ח'אן יונס והגשתי תלונה נגד ישראל על הריגת הבן שלי על לא עוול בכפו. הייתה לי תקווה שהתלונה שלי, העדויות שמסרתי וההתערבות שלהם יגרמו לישראל לפתוח בחקירה בנוגע להריגתו של בני ולהביא את החייל שירה בו למשפט. זה המינימום שצריך לעשות.

אתמול נודע לי שישארל מסרבת לפתוח בחקירת הריגתו של סוהייב. זה העציב ותסכל אותי מאוד. הכול היה לשווא. שלטונות הכיבוש ממשיכים להכריז את זכויות האדם שלנו. אפילו אחרי שהם כשעו כלפינו, הם מתעלמים לגמרי מהרגשות של משפחות הקורבנות שלהם. אבל אני אמשיך להיאבק בעזרת ארגוני זכויות האדם לדרוש שיעשה צדק ושישראל תחקור את הריגתו של בני.⁶¹

60 מכתב מסרן מיה פישר-ברזילי, הפרקליטות לעניינים מבצעיים, 24.2.20 (ההדגשות במקור).

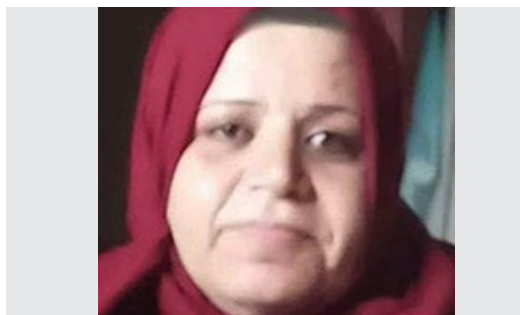
61 עדותה נמסרה לתחקירן בצלם ח'אלד אל-עזאייזה ב-14.10.20.

62 עדותה נמסרה לתחקירן בצלם מוחמד סבאח ב-4.10.18.

שם קבעו הרופאים את מותה. עלאא אל-חלבי, תושב מחנה הפליטים ג'באליא בן 30, פרמדיק בכיר ונהג אמבולנס בסהר האדום, סיפר בעדותו לבצלם:

ביום שישי, 11.1.19, בסביבות השעה 14:00, הגעתי עם הכרמדיק מאג'ד אבו לבדה למזרח כיכר מלכה, מזרחית לעיר עזה. חצי שעה אחרי שהגענו התחיל יידוי אבנים לעבר החיילים, שירו רימוני גז מדמיע ואש חיה. העברנו שלושה פצועים מאש חיה לאוהלים הרפואיים וחזרנו למקום שבו עמדנו, במרחק של בערך מאתיים מטרים מהגדר. עמדנו והסתכלנו על המפגינים שזרקו אבנים והחיילים שהגיבו בירי רימוני גז מדמיע ואש חיה לכיוון שלהם.

בסביבות השעה 16:00, בזמן שהסתכלתי על מפגינים שעמדו קרוב לגדר וזרקו אבנים לעבר חיילים שהיו מאחורי מכשולי עפר, ראיתי אישה שעמדה במרחק של בערך עשרה מטרים מצפון לי. פתאום שמעתי ירי אש חיה וצעקות של צעירים. ניגשתי לאישה ששכבה על הקרקע וזיהיתי שזו האישה שראיתי קודם עומדת שם. היא דיממה והראש שלה היה מכוסה בדם. פיניתי אותה מיד לג'יפ לנדרבור ששייך לסהר האדום ונסענו לאוהלים הרפואיים. עשו לה שם בדיקות רפואיות ונתנו לה עזרה ראשונה ואז היא הועברה לבית החולים א-שיפאא.⁶⁴

אמל א-תראמסי. התמונה באדיבות המשפחה

ב-11.2.19 הגיש PCHR תלונה לפרקליטות הצבאית בנוגע להריגתה של א-תראמסי. למחרת ענתה הפרקליטות הצבאית כי התלונה התקבלה וכי הם מתבקשים להעביר את תצהירי העדים, מסמכים רפואיים ותיעוד האירוע – כולם מתורגמים לעברית. ב-25.2.19 העביר המרכז מסמכים רפואיים וצילום אווירי של מקום האירוע והבהיר כי הוא מוכן לתאם הגעת עדים

ב-10.10.18 הגיש אביו, סמיר אבו חבל, בן 61, תלונה לפרקליטות הצבאית באמצעות PCHR. ב-26.12.18 ענתה הפרקליטות הצבאית לעניינים מבצעיים כי האירוע נמצא בטיפול. בעדות שמסר לבצלם סיפר אביו על שהתרחש מאז:

לפני כמה חודשים הזמינו אותי למרכז הפלסטיני יחד עם בני משפחה של קורבנות אחרים, כדי להיפגש עם עורכי הדין של המרכז ולקבל מידע על עבודת המרכז ומצב הטיפול בתיקים שלנו. מאז שהוגשה התלונה אני מקווה שישפטו ויענישו את החיילים שהרגו את הבן שלי ושהם יקבלו את מה שמגיע להם.

אני עדיין מחכה לתשובה מירשאל. אחת לכמה זמן אני מקבל עדכון מהמרכז הפלסטיני בנוגע לתיק, אבל כבר כמה חודשים אין מידע חדש. אני ממתין בקוצר רוח לקבל מידע בנוגע לתיק ומצפה לשמוע שניתן גזר דין לחייל שירה וכן שישלמו לי פיצויים בגלל שאיבדתי את בני אחמד. מובן שכל הכסף שבעולם לא יכול לפצות אותי על אובדן בני, אבל פיצויים והודאה בפשע, באמצעות הענשת המבצעים והקצין שהורה על הירי, הם חיוניים.

אני מעריך שהתיק הזה יסתיים בהרשעה כי זה תיק ברור. אין אפשרות להכחיש את מה שקרה, הצבא מוכרח להודות בדברים ולסיים עם התיק הזה בהקדם האפשרי. אני איבדתי את הבן שלי שלא סיכן בשום צורה את החיילים והיה במרחק של מאות מטרים מהם.⁶³

הריגתה של אמל א-תראמסי, בת 44, ממזרח לעיר עזה, 11.1.19

ביום שישי, 11.1.19, בסביבות השעה 14:00, הגיעה אמל א-תראמסי, תושבת העיר עזה בת 44, להפגנה שנערכה ממזרח לעיר. כמו בשאר ההפגנות שהלכה אליהן, גם הפעם סייעה א-תראמסי למפגינים שנפגעו משאיפת גז מדמיע, באמצעות התזה של תמיסת מלח על פניהם. חלק מהמפגינים יידו אבנים, הבעירו צמיגים והשליכו מטענים לעבר אנשי כוחות הביטחון שניצבו מעברה השני של הגדר. בסביבות השעה 16:00, בזמן שעמדה במרחק של כמאתיים מטרים מהגדר, נפגעה א-תראמסי מכדור חי שפגע בצווארה. היא פונתה לאוהלים הרפואיים ומהם לבית החולים א-שיפאא,

63 עדותו נמסרה לתחקירן בצלם מוחמד סבאח ב-14.10.20.

64 עדותו נמסרה לתחקירן בצלם מוחמד סבאח ב-13.1.19.

גומי ("כדור גומי"), שפגע בעינה. היא הועברה בין כמה בתי חולים ולבסוף נותחה בבית החולים א-נסר. לאחר יומיים היא הועברה לבית חולים א-שיפאא שם טופל שבר בגולגולתה. מאז הפציעה המשיכה אבו רווידה לקבל טיפול לעינה, וב-14.3.20 הותקנה לה עין מלאכותית. בעדות שמסרה לבצלם היא סיפרה:⁶⁶

ביום שישי, 6.12.19, בסביבות השעה 15:30, אחרי שהתרחקתי מהחברות שלי ונעמדתי במרחק של כמה עשרות מטרים מהגדר, אחד החיילים ירה עלי כדור "גומי" שפגע בעין

מאי אבו רווידה בביתה. צילום: אולפנת אל-כורד, בצלם, 10.12.19

השמאלית שלי. נפלתי ושמתי את היד על העין, שהייתה מלאה דם. יצא לי דם מהפה. הייתי בטוחה שאיבדתי את העין. צעקתי וחברות שלי באו מיד עם איזה בחור. הם הרימו אותי ולקחו אותי למקום שבו נמצאים הפרמדיקים. הפרמדיקים פינו אותי לאמבולנס שלקח אותי למרפאת השטח ושם הרופאים ניקו את הפצע ושלחו אותי מיד לבית החולים שוהדאא אל-אקצה. אני מאוד עצובה. איבדתי את העין שלי סתם, בלי שום סיבה. לא סיכנתי בשום אופן את הצבא הישראלי. לפעמים אני מרגישה שהפנים שלי התעוותו. אני מסתכלת במראה ולא אוהבת אותו. הצבא הרס לי את החיים ואת העתיד שלי. כאישה, החיים שלי נהרסו.

כמה ימים לאחר הפציעה, ב-12.12.19, פנתה אבו רווידה ל-PCHR לשם הגשת תלונה. היא מסרה את עדותה לאנשי המרכז, יחד עם שתיים מחברותיה שהיו עמה בעת הפציעה, ונאמר להן שייכתן ויידרשו להגיע למחסום ארז בכדי למסור עדות בפני חוקרי מצ"ח. ב-18.12.19 הגיש המרכז תלונה לפרקליטות לעניינים מבצעיים בנוגע לפציעתה של אבו רווידה, ונענה ב-1.1.20 כי הפנייה התקבלה. המרכז פנה

לחקירת מצ"ח. ב-26.6.19, העביר המרכז למנגנון המטכ"לי תצהיר של עדת ראיייה לירי. ב-17.9.19 שלח המרכז תזכורת נוספת בנוגע לתיק, וב-26.9.19 נענה כי הוא עדיין נמצא בבחינת מנגנון התחקור המטכ"לי. ב-23.6.20 שלח המרכז תזכורת נוספת לפרקליטות בנוגע לתיק. ב-17.8.20 ענתה הפרקליטות הצבאית כי האירוע עודנו בבחינת המנגנון. בעדות שמסר אביה של אמל, מוסטפא א-תראמסי, בן 70, לבצלם הוא סיפר:

אחרי שאמל נהרגה ייפיתי את כוחו של המרכז הפלסטיני לזכויות אדם להגיש תלונה לצבא הישראלי. מאז ועד היום לא קיבלתי שום מידע בנוגע לחקירה והאם הם מצאו את החייל שירה והרג את בתי ללא סיבה, בזמן שהיא הייתה בסמוך לגדר. אני מחכה שהטיפול בתיק יסתיים ושקבל פיצויים.

אמל בסך הכול השתתפה בתהלוכה ולא סיכנה את החיילים. היא עמדה במרחק של מאתיים מטרים מהגדר. אני מסרב לקבל את העובדה שהתיק ייסגר בלי לתת לי פיצויים ובלי להעמיד לדין את מי שהרג את בתי ואת מי שהורה לו לירות. ההוראה הזו הביאה לכך שבתי נהרגה בלי כל הצדקה נראית לעין. אני חשבתי שהטיפול בתיק יסתיים כמה חודשים לאחר הגשת התלונה. לא ציפיתי שהטיפול יתארך כל כך. אני לא מתכוון לעצור. אם התיק ייסגר אני אמשיך להיאבק ואגיש ערעור על סגירת התיק, אדרוש שהוא ייבחן פעם נוספת ושהאחראים להריגת בתי יועמדו לדין. אני מתכוון להמשיך לעקוב אחר התיק עד שהוא יסתיים בהרשעה ובפיצויים על הריגת בתי אמל בדם קר.⁶⁵

פציעתה של מאי אבו רווידה, בת 20, ממזרח למחנה הפליטים אל-בוריג', 6.12.19

ביום שישי, 6.12.19, בסביבות השעה 14:30, הגיעה מאי אבו רווידה, תושבת מחנה הפליטים אל-מר'אזי בת 20, יחד עם שתי אחיותיה ל"הפגנת השיבה" שנערכה ממזרח למחנה הפליטים אל-בוריג' במרכז רצועת עזה. לאחר שהתפללה באוהלים הלכה עם כמה מחברותיה לנקודה במרחק של כמה עשרות מטרים מהגדר, כשהן מניפות את דגל פלסטין. בסביבות השעה 15:30 התקדמה אבו רווידה עוד לעבר הגדר, ואז ירה בה אחד מאנשי כוחות הביטחון כדור מתכת מצופה

65 עדותו נמסרה לתחקירן בצלם מוחמד סבאח, ב-28.1.21.
66 עדותה נמסרה לתחקירנית בצלם אולפנת אל-כורד ב-10.12.19.

שוב ב-12.4.20 כדי לברר מה מצב התלונה. ב-6.5.20 נמסר להם מהפרקליטות לעניינים מבצעיים כי זו עדיין נבחנת. ב-28.1.21 פנה המרכז פעם נוספת לפרקליטות הצבאית בבקשה לקבל עדכון בנוגע למצב החקירה, אך נכון למועד פרסום הדוח לא התקבלה כל תשובה נוספת. בעדותה לבצלם סיפרה אבו רוידה:

אחרי שנפגעתי פניתי למרכז הפלסטיני ברצועת עזה ומסרתי עדות יחד עם שתי חברות שלי, שהיו עדות ראייה. הם אמרו לי שאולי נידרש להגיע למחסום ארז כדי למסור שם עדות אבל מאז לא התקשר אלי אף אחד. לא ביררתי כלום כי אני יודעת שלמרות שהיו הפרות רבות מצד הצבא הישראלי, שגרמו להרג ופציעה של רבים, אף אחד לא הועמד לדין. אני לא מצפה שיום אחד משהו יפצה אותי על הפגיעה בי. אפילו החיילים שירו בי לא הובאו למשפט, למרות שאני בטוחה שהם יודעים היטב מי החייל שירה בי. עברו כבר עשרה חודשים מאז שנפצעתי ובכל זאת לא נפתחה חקירה. מאז שאיבדתי את העין אני מרגישה נכה ופגומה. לפעמים אני מרגישה עייפה ותשושה, כי כשאני הולכת ברחוב אני כל הזמן מתוחה ולחוצה בגלל התגובות של האנשים והנהגים. אני שומעת אותם נזפים בי "מה, את לא רואה?! תפתחי את העיניים כשאת עוברת את הכביש!". הדברים האלה משפיעים עלי מאוד לרעה.⁶⁷

67 עדותה נמסרה לתחקירנית בצלם אולפנת אל-כורד ב-14.10.20.

בשטח שלגביהם עלה חשד כי פעלו בניגוד למדיניות הפתיחה באש, תוך התעלמות מהיותה של המדיניות עצמה בלתי חוקית. בהתאם להתנהלותה ארוכת השנים, גם במקרים אלה פעלה מערכת אכיפת החוק הצבאית ללא כל ניסיון להגיע לחקר האמת. בסופו של יום, הועמד לדין חייל אחד בלבד, שהורשע בעסקת טיעון מהירה ונידון לעונש סמלי של עבודות צבאיות, מאסר על תנאי והורדה בדרגה. אירוע זה הפך למקרה הדגל, המוכיח – לשיטתה של ישראל – כי היא אכן חוקרת את אירועי ההפגנות. ואולם בהיעדר חקירה של האחראים האמיתיים למדיניות הפתיחה באש שיושמה במהלך ההפגנות, מקרה יחיד זה אינו אלא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

התנהלותה של ישראל בכל הנוגע לחקירת ההפגנות בעזה אינה מפתיעה. התנהלות זוהי נרשמה לאחר תום הלחימה בעופרת יצוקה ובצוק איתן: גם אז פעלה ישראל בניגוד להוראות המשפט הבינלאומי; גם אז היא סירבה לשנות את מדיניותה, למרות התוצאות הקטלניות שנבעו מיישומה; גם אז הבטיחה ישראל לחקור את התנהלותה בתגובה לביקורת שהוטחה בה; וגם אז לא אירע דבר – ולמעט מקרים בודדים ולא מייצגים, איש לא נדרש לתת את הדין בגין התוצאות המחרידות של יישום מדיניות פתיחה באש שאינה חוקית ואינה מוסרית.

בניגוד לתפיסה הרווחת בקרב גורמים רשמיים בממשלה ובצבא, חקירת חשדות לפגיעה בזכויות האדם אינה בגדר טובה או ויתור שישאר מוכנה לעשות לקהילה הבינלאומית. מדינות – כל המדינות – חייבות לחקור חשדות להפרות של המשפט הבינלאומי, גם זה העוסק בזכויות האדם וגם זה העוסק בדיני הלחימה. חקירה כזו חייבת להיעשות על פי כללים מוסכמים וכתובים, ועליה להיות אפקטיבית – כלומר להיות עצמאית, חסרת פניות, מהירה ושקופה.⁶⁹ חקירות שלא יעמדו בכללים אלה – כמו אלו שישאר ניהלה, ועדיין מנהלת, בנוגע להפגנות ברצועת עזה – יובילו למסקנה שהמדינה לא מילאה את חובתה לחקור. הפעם, למסקנה זו יש השלכה ממשית: בבית הדין הפלילי בהאג מתקיימת כבר חקירה והתובעת הראשית לשעבר הודיעה שתבחן את מדיניותה של ישראל בכל הקשור להפגנות.

"במקרים שבהם היה חשד שנפגעו חפים מפשע, ידענו לחקור את עצמנו באופן יסודי ובמקרה הצורך, האחראים נתנו את הדין".⁶⁸ כך אמר לאחרונה הרמטכ"ל אביב כוכבי בפגישתו עם נשיא גרמניה, בתגובה להחלטת בית הדין בהאג כי יש לו סמכות לחקור את ישראל בגין מעשיה בשטחים. כפי שדו"ח זה מראה – לדברים אלה של הרמטכ"ל אין כל אחיזה במציאות.

ההפגנות ברצועת עזה נחשבו על ידי ישראל כבלתי לגיטימיות עוד בטרם החלו – זאת כחלק מתפיסת משטר האפרטהייד המיושמת בכל רחבי השטחים, ולפיה פלסטינים אינם זכאים לזכויות פוליטיות, ובכלל זה לחופש המחאה וההפגנה. יתרה מכך, ישראל ניסתה למנוע את קיומן של ההפגנות על אף שאלה התקיימו בתוך שטחה של רצועת עזה, אזור שישארל טוענת שאין לה כל אחריות למתרחש בו. לבסוף, כשתושבי הרצועה קיימו בכל זאת את ההפגנות – ישראל תכננה ויישמה מדיניות בלתי חוקית שהתירה ירי אש חיה במפגינים שלא סיכנו איש. במהלך ההפגנות הרגו כוחות הביטחון 223 פלסטינים ופצעו יותר מ-8,000. רובם המכריע של הנפגעים לא היו חמושים ולא סיכנו איש.

בתגובה לביקורת הבינלאומית שהוטחה בה, הודיעה ישראל כי תחקור את האירועים. ביצוע החקירות הופקד בידי הפרקליט הצבאי הראשי, שנעזר במנגנון המטכ"לי המיוחד שהוקם לאחר צוק איתן. אלא שחקירות אלה אינן אלא מנגנון טיוח, שמטרתו העיקרית היא לייצר מראית עין כאילו ישראל פועלת לחקר האמת – בעוד היא מכוונת להשגת המטרה ההפוכה.

הדרג המדיני הפקיד את החקירות בידי הצבא. בכך הבטיחו הפוליטיקאים – שהכתיבו את המדיניות, גיבו אותה ועודדו אותה – שמעורבותם לא תיחקר, שכן לפצ"ר כלל אין סמכות להורות על חקירה כזו. כך הובטח שהאחראים האמיתיים למדיניות לא ייחקרו ולא יידרשו לתת את הדין. הפקדת החקירות בידי הפצ"ר הבטיחה גם שהוא עצמו – שאישר מלכתחילה את ההוראות – לא ייחקר, שהרי מובן שהוא לא יורה על חקירה נגד עצמו.

החקירות שכן נפתחו עסקו במספר מצומצם של מקרים שהוגדרו מראש כ"חריגים". הן התמקדו בחיילים זוטרים

68 איתמר אייכנר, "הרמטכ"ל הזהיר את מנהיגי אירופה מהחלטת בית הדין בהאג: "יכול לקרות גם לחיילים שלכם", ynet, 16.3.21.
69 ר', למשל, עמיחי כהן ויובל שני, "צה"ל חוקר את עצמו: חקירת חשדות להפרת דיני מלחמה", מחקר מדיניות 93, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011.
ר' גם Lubell, Pejic and Simmons, לעיל הערה 42.

מטרת החקירות שקיים הצבא בנוגע להפגנות מעולם לא הייתה השגת צדק לקורבנות או הרתעה מפני חזרה על המעשים בעתיד. ייעודן היחיד היה ונותר השתקת הביקורת החיצונית, כדי לאפשר לישראל להמשיך וליישם את אותה המדיניות ולמנוע את התערבותו של בית הדין הפלילי הבינלאומי בהאג באמצעות ייצור של מספיק ניירות וראיות שיסייעו לה לטעון כי היא בעצמה חוקרת. אלא שכפי שכתב פרופ' מרדכי קרמיניצר, "בניגוד למה שמניחים אחדים, העולם הוא לפעמים גולם, אבל לא תמיד ולא כל הזמן. ההנחה, שהעולם 'יקנה' את הטיפול הצבאי הפנימי בהקשר הנוכחי כבירור אמיתי בנויה על זלזול בתבונת העולם".⁷⁰

שינוי אמיתי במדיניות הישראלית יחול רק כאשר המדינה תידרש לשלם מחיר על התנהלותה, על מעשיה ועל מדיניותה. כאשר מסך העשן של החקירות יתפוגג וישראל תידרש לשלם מחיר על הפגיעות בזכויות האדם ועל ההפרות של המשפט הבינלאומי, יהיה עליה להכריע: האם להודות בגלוי שהיא אינה מכירה בפלסטינים כבעלי זכויות פוליטיות וכראויים להגנה, ולכן גם אין לה כל עניין במתן דין וחשבון על הפגיעה בזכויות האדם שלהם – או האם לשנות את מדיניותה.

